

השיבה להודו - ירידת העולים מהודו בשנות החמישים

ויואן חפיף־דיגמי

טלגרף לי יוספטל שלמעלה ממאה הודים מבאר שבע באו לתל אביב ודורשים שישלחו אותם חזרה להודו, אם לא יכריזו בעוד יומיים שביתת רעב. הם שוכבים ברחוב [...] כרוך שכמה מהם לכל הפחות מסוגלים באמת לרעוב עד שימותו, ומקודם ימותו כמה ילדים, וזה עלול לעורר רעש בעולם.¹

בסוף שנת 1951 דרשה קבוצת עולים מהודו לחזור לארץ מוצאה. העולים, כדי להשיג את מטרתם, פתחו בסדרת הפגנות בתל אביב ובירושלים, שבתו שביתות שָׁבֵת ושביתות רעב וטענו כי הסוכנות היהודית הבטיחה להם עוד בהודו לממן את חזרתם לארץ מוצאם אם יחפצו בכך. בקשתם של ה'יורדים' עוררה הדים רבים בארץ ומחוצה לה: בכנסת ובממשלה, בעיתונות המקומית והעולמית, בקהילות היהודיות בהודו ואף ובפרלמנט ההודי נדרשו לסוגיה. נושא זה גרר תגובות רבות מכיוון שזו הייתה הפעם הראשונה שקבוצה (ולא יחיד או משפחה) מפגינה, דורשת לרדת מהארץ ומאשימה את מדינת ישראל ואת החברה הישראלית בגילויי גזענות, בהפליה לרעה, בקליטה לא נכונה ובחוסר רגישות.

מחקר זה מבקש לברוק את מקרה ירידתם מהארץ של עולי הודו – 'בני ישראל' ו'בגדאדים' – בתחילת שנות החמישים, השנים שהתקיים בהן המפגש הראשוני, מפגש מעצב תודעה, בין העולים מהודו ובין מדינת ישראל.

1 יומן דוד בן־גוריון, 20 בנובמבר 1951, אב"ג. תודה מיוחדת ליואב איתמר על שקרא את המאמר והאיר את הארותיו.

סיפור הקבוצה חשוב מכיוון שאפשר ללמוד ממנו על זווית הראייה של הנקלטים ושל הקולטים, להבין יותר את רוח התקופה ולהשליך על בעיית הניגודים בין הרבדים החברתיים בימינו הנוגעים למשקעי 'כור ההיתוך' ו'הקיפוח הערתי' המיוחסים לשנים הראשונות. גם במחקר ההיסטורי כמעט לא נמצא חומר על יהודי הודו, וגם זה הקיים מתייחס לחייהם בהודו ולא נוגע למעברם למדינת ישראל. אם כן, קיפוחם של יוצאי הודו כפול: מלבד קשיי הקליטה של כל עולי עדות המזרח, גם בתוך קבוצה זו הם הודנבו מאחור, ולכן – כדי לנסות לתקן את העוול ההיסטורי – מן הראוי לדעתי לעסוק בנושא.² ייתכן שיש בכוחו של מקרה זה להאיר באור חדש גם את תופעת הירידה מהארץ. המונחים 'ירידה' ו'עלייה' קיימים בחברה הישראלית בלבד, ואילו במדינות אחרות משתמשים במונח 'הגירה'. אין ספק כי ההבדל במונחים מעניק משמעויות דרמטיות ולאומיות לתופעות אלו בחברה הישראלית יותר מאשר במדינות אחרות.

רקע על קהילת יהודי הודו

בקהילה היהודית בהודו היו ארבע קבוצות שונות: 'בני ישראל', 'בגדאדים', 'קוצ'ינים' ומספר קטן של פליטים מאירופה שהגיעו בזמן מלחמת העולם השנייה.

עדת 'בני ישראל', הקבוצה הגדולה ביותר, הייתה מנותקת מהעם היהודי במשך יותר מ-1,800 שנה. 'בני ישראל' רואים בעצמם את אחד מעשרת השבטים האבודים, אך כל ניסיון להתחקות אחר עברם המסתורי מסובך וקשה בגלל מיעוט המקורות והזמן הרב שחלף מאז הגיעו להודו. בני

2 בשנת 1979 התקיים יום עיון לפעילי הפרוציה של יצאי הודו בנתניה. המשתתפים שם הסבירו כי יוצאי הודו בישראל חיים בשולי החברה הישראלית ואינם מעורבים בחיים הציבוריים. אין הם חשים את פעילות הפרוציה הספרדית ואינם נהנים ממפעליה. יש צורך לערוך מחקר על יהודי הודו בישראל כדי לעמוד על צורכיהם ולחפש דרכים לשלבם בחברה הישראלית. הפרוציה הספרדית מטפלת אך ורק בעדות הגדולות שיש להם כוח לחץ – אך יש להם גם אמצעים לפתור את בעיותיהם. יהודי הודו חונכו לפעול בדרכי נועם ובנימוס ולכן אין הם זוכים לתשומת לב ולטיפול בבעיותיהם'. בתוך: (בלי שם מחבר), 'שבת עיון לפעילי הפרוציה של יצאי הודו בישראל', הדים, 42 (1980-1981), עמ' 10.

הקהילה שמרו את מצוות ברית המילה ועל כשרות וחגגו חגים מסוימים, אך מקצת מנהגייהם הדתיים לא היו מוכרים במקורות אחרים. כדי לענות על שאלות, כגון מי הם 'בני ישראל', מהיכן ומתי באו להודו, צריך במידה רבה להתבסס על אגדות ועל מסורות שונות שנקשרו בקהילה.³ שאלות לא פתורות אלו עוררו ספק בנוגע ליהדותם של 'בני ישראל', ואת הסוגיה הזאת ניסתה גם הרבנות הראשית לישראל לברר לאחר עליית בני העדה למדינת ישראל.⁴ בהודו נודעו 'בני ישראל' בתור 'דורכי גת שמן של שבת' מכיוון ששבתו מעבודתם כיום השבת. בתקופת השלטון המוסלמי עברו בני הקהילה לעסוק בחקלאות, אך השינוי העיקרי בתחומי עיסוקם החל עם כיבוש הבריטים את הודו במאה השבע עשרה. הבריטים בנו בשנת 1688 נמל בכומבי ('שער הודו' המפורסם) ועשו את העיר מרכזם בהודו.⁵ העיר המתפתחת נזקקה לידיים עובדות, ומשנת 1746 החלו להגיע אליה משפחות מ'בני ישראל' כדי לבנותה, וכך החל תהליך של עזיבת הכפרים והגירה לערים גדולות באזור: כלכותה בהודו, ראנגון בכורמה וקארצ'י בפקיסטן.⁶ בזמן השלטון הבריטי עברו 'בני ישראל' כפקידים ברכבות, בטלגרף ובדואר, מקצתם למדו כבתי ספר בריטיים, ורבים שירתו כחיילים

3 על פי המסורת של בני הקהילה, הגיעו אבותיהם להודו לפני כ-1,600 או 1,800 שנה מהצפון עקב פלישות של צבאות כובשים. הם הגיעו באנייה, אך היא נטרפה בים ושרדו ממנה רק שבעה גברים ושבע נשים, והם הצליחו להגיע לחוף הודו בחבל קונקאן שליד בומבי של זמננו. הדעות במחקר חלוקות בנוגע למוצא 'בני ישראל' ובנוגע לזמן הגעתם להודו. ישנן ארבע תזות עיקריות: (א) 'בני ישראל' הם אחד מעשרת השבטים האבודים שהגלה סנחריב מלך אשור במאה השישית לפני הספירה; (ב) 'בני ישראל' הגיעו להודו בשנת 175 לפני הספירה, בתקופת אנטיוכוס איפנס; (ג) 'בני ישראל' הגיעו להודו מעט לפני חורבן בית שני; (ד) 'בני ישראל' הגיעו להודו בתחילת המאה השביעית לספירה מנאות המדבר בחיז'אז או מתימן. ראו: ר' ראובן, 'עדת "בני ישראל" בהודו', קמה (1949), עמ' 451-462 [להלן: ראובן, 'עדת "בני ישראל" בהודו'].

4 ראו: (אין שם כותב), בני ישראל: פסקי הלכה ומקורות לביורו דינם ושאלת מוצאם, ירושלים 1962 [להלן: בני ישראל: פסקי הלכה]; י' ישי, 'מעמד "בני ישראל" בישראל', מחניים, צג-צד (1964).

5 ראובן, 'עדת "בני ישראל" בהודו', עמ' 452.

6 ב' יוסף, 'עולי הודו – סקירה על ריקעם בהודו עלייתם לארץ וקליטתם בחברה הישראלית', פרקים בתולדות יהודי המזרח, ג (1980), עמ' 197.

בצבא בריטניה. עם סיום השלטון הבריטי בהודו בשנת 1947 וקום מדינת ישראל שנה לאחר מכן עלו כ-25 אלף מבני הקהילה לישראל. בהודו נותרו כמה אלפים אחדים מבני הקהילה.⁷

קהילת הבגדאדים – יהודים אשר הגיעו להודו מבגדאד שבעיראק בעקבות הגביר דוד ששון שנמלט על נפשו מפחד השלטון הטורקי בבגדאד בשנת 1832.⁸ בתקופה זו, המחצית השנייה של המאה התשע עשרה, תקופת שלטונו של דוד פאשה, סבלו יהודי עיראק פוגרומים, ולכן היגרו מאות מהם להודו; הם יכלו לחיות בה בשלום והשתקעו בשני מרכזים עיקריים – כלכותה ובומבי. אף שקהילת הבגדאדים מזוהה עם יהודי בגדאד, היא כללה גם יהודים שהצטרפו אליה מחלב שבסוריה, מאפגניסטן, מפרס ומקהילות נוספות.⁹ תקופת השיא של הקהילה בבומבי הייתה המחצית הראשונה של המאה העשרים – בקהילה היו כמה אלפים, היא הקימה מוסדות ציבור רבים כמו בתי כנסת ובתי חולים והחזיקה שני בתי ספר: אחד על שם סר אלי כדורי (על שמו גם בית הספר החקלאי הידוע בצפון הארץ), שלמדו בו בעיקר ילדים מקהילת 'בני ישראל'; והאחר על שם סר יעקב ששון, סמוך לבית הכנסת 'מגן דוד', שלמדו בו בעיקר ילדי הקהילה הבגדאדית. רוב בני הקהילה עסקו במסחר ובייבוא ובייצוא במסגרת האימפריה הבריטית, ועם סיום שלטון הבריטים בהודו, בשנת 1947, בחרו כ-4,000 מהם לעזוב את הודו לארצות דוברות אנגלית כמו אנגליה, אוסטרליה, קנדה וארצות הברית. שלישי מבני הקהילה, כ-2,000

7 עוד על 'בני ישראל' בהודו ראו: ש' וייל, 'העילית בקרב 'בני ישראל' בהודו', פעמים, 59-60 (1994), עמ' 49-63; א' טרטקובר, 'עדת 'בני ישראל' בהודו', מחניים, צג-צד (1964); ש' שריצובר, "'בני ישראל" במערך החברה היהודית', ש' דשן ומ' שקר (עורכים), יהודי המזרח עיוניים אנתרופולוגיים על העבר וההווה, תל אביב 1984, עמ' 301-305.

8 ר' קשאני, קהילות היהודים בהודו, ועד עדת הספרדים, ירושלים 1977, עמ' 23-25.

9 על מורכבות הקהילה ה'בגדאדית' בהודו יעיד מוצאי שלי: אמי נולדה בבומבי לאם ממוצא בגדאדי, סבה מצד אביה היה ממוצא תימני וסבתה מצד אביה הייתה ממוצא רוסי. מאכל אופייני בבית סבי וסבתי היה 'קובה קאר' לצד חלבה תימנית. בארוחת הבוקר הוגש 'צ'אי הודי' – תה עם חלב (כמנהג הבריטים) פיקנטי מעט (לאחר השינוי ההודי המקומי).

איש, העדיפו לעלות למדינת ישראל.¹⁰ בהודו היום נותרו כמאתיים מבני העדה בלבד, והם מחזיקים בכמה מוסדות ותומכים בעניים מתוך קרנות ועזבונות שהם אפטרופוסים עליהם.¹¹

קהילת יהודי קוצ'ין היא קבוצה קטנה הרבה יותר, והיו בה בתחילת שנות החמישים כ-2,400 איש. ליהודי קוצ'ין היה קשר הדוק עם קהילות יהודיות מחוץ להודו כמו עם יהדות אמסטרדם, ולא היה ספק כלל ביהדותם עם עלייתם למדינת ישראל. לפי תאוריה אחת, הגיעו יהודי קוצ'ין להודו כסוחריו של שלמה המלך והביאו מהודו שנהב, קופים ותוכים למקדשו, אך התאוריה הרווחת ביותר, החוזרת באגדות נוצריות בדרום הודו, מייחסת את בואם להודו במאה הראשונה לספירה.¹² יהדות קוצ'ין מורכבת משלוש קבוצות: מתיישבים שהגיעו בזמן קדום דרך תימן לדרום הודו, יהודי ספרד עם מיעוט אשכנזי שהתבולל בתוכם וקבוצה קטנה של 'משוחררים', בני עבדים הודים, ששירתו יהודים והתגיירו. רוב יהודי קוצ'ין התגוררו בהודו בחמש ערים עיקריות: קוצ'ין, אראנקולום, צ'נדאמאנגלאם, פארוור ומאלה.¹³ כל בני הקהילה עזבו את הודו ועלו למדינת ישראל. בקוצ'ין נותרו עשרים יהודים, ועוד חלקי משפחות אחדות נותרו בערים אחרות.

עליית יהודי הודו לישראל

החוקרת ראובן, במאמרה החשוב על 'בני ישראל', טוענת כי 'בני ישראל' עלו לישראל בגלל 'רגש דתי'.¹⁴ כהן בדק את גורמי העלייה מכלל ארצות

10 ש' וייל, העליות הגדולות מארצות המזרח - הודו, הוצאת מכון בן צבי, ירושלים 2000, עמ' 4-5 [להלן: וייל, העליות הגדולות]. ראו גם: ו' וישל, היהודים בהודו - חלקם בחיים הכלכליים והמדיניים, ירושלים 1970.

11 ראו גם: ג' רולנד, 'היהודים בהודו כיום - קהילה שורדת', פעמים, 71 (1997), עמ' 94-119.

12 וייל, העליות הגדולות, עמ' 3.

13 עליית יהודי קוצ'ין, הסוכנות היהודית, ארכיון מדינת ישראל [להלן: אמ"ן], 2397/25.

14 ראובן, 'עדת 'בני ישראל' בהודו', עמ' 461-462. עמדה זו מתאימה להנחה כי הציונות בארצות האסלאם התבססה במיוחד על מניעים משיחיים ומסורתיים,

האסלאם, והוא מצייץ כז עד קום המדינה עלה לארץ אחוז אחד בלבד מכלל היהודים בהודו, למרות 'פעילות ציונית חופשית', ולפיכך לדעתו עלו רוב יהודי הודו לא מתוך מניעים ציוניים.¹⁵ כהן אף אינו רואה קשר בין מדיניות של 'שערים פתוחים' בארץ המוצא ובין עלייה לישראל, והוא מראה גם כי אף שלא היה קושי מיוחד ביציאה של יהודי הודו מארצם – לא עלו רבים. לדעתו, גורמי עלייה כמו רגש או פעילות ציונית, זיקה דתית ושערים פתוחים מתקיימים רק כאשר התנאים הפוליטיים והכלכליים בגולה מורעים, כלומר זהו הגורם המשפיע ביותר לעלייה לישראל.¹⁶ לדעתי עלו יהודי הודו לארץ מטעמים דתיים יותר מאשר מטעמים ציוניים, וגם אז רק לאחר שינוי התנאים הפוליטיים והכלכליים בהודו, כלומר עזיבת הבריטים והקמת מדינה עצמאית. התקווה להטבת התנאים בישראל, לנוכח סיפורי השליחים הארץ־ישראלים על 'ארץ זבת חלב ודבש', והבטחותיהם של השליחים הללו חיזקו את השאיפות הדתיות לעלייה.

גורמים ציונים החלו לפעול בקרב יהודי הודו רק בשנת 1920, עם הקמת ארגון ציוני ראשון אשר קיבל את הסכמת הקהילה. ניסיונות שנעשו קודם לכן לקרבת לנושא זה לא צלחו מכיוון שלדעת יהודי הודו אסור היה להקדים את בוא המשיח ולעלות לציון, ולכן לא נענו נציגיהם להזמנה להשתתף בקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897.¹⁷ גורמים שונים חוללו שינוי חיובי כלפי הרעיון הציוני: קשר עם קהילות יהודיות מחוץ להודו (בעיקר באנגליה ובארצות הברית), בואם של פליטים יהודים מאירופה להודו בזמן מלחמת העולם השנייה וכן בואם של חיילים יהודים בשירות צבאות בעלות הברית וכן פעילות של שליחים ציונים מארץ ישראל כמו ד"ר עמנואל אולסבאנגר, שליח קרן היסוד אשר התקרב אל הקהילה, למד את שפתה ודחה לעלייתה לארץ ושליחי 'החלוץ האחיד' בני פורת מקיבוץ

כלומר 'זיקה מסורתית לציון'. ראו גם: מ' אביטבול, 'לחקר הציונות והעלייה בקרב יהודי המזרח - היבטים מתודיים', פעמים, 39-40 (תשמ"ט), עמ' 3.

15 כהן מצייץ גם כי רוב העם היהודי, ובכלל זה יהודי אירופה ואמריקה, שם הייתה פעילות ציונית חופשית, לא עלה ממניעים ציונים. ראו: ח"י כהן, 'הגורמים לעלייה מארצות אסיה ואפריקה במאה העשרים', פרקים בתולדות יהודי המזרח, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 2812.

16 שם, עמ' 282-283.

17 ש' וייל, היהודים מהקונקאן - עדת 'בני ישראל' בהודו, בית התפוצות, תל אביב 1982, הקדמה.

חצור של השומר הצעיר, אברהם סמט מקיבוץ רמת יוחנן ועקיבא לוינסקי מקיבוץ מעין צבי של חבר הקבוצות וגורדוניה. השליחים, בני התנועות הקיבוציות, בעיקר ניסו לעשות נפשות לתנועתם שלהם, אך נתקלו בקשיים בשליחותם, בעיקר מכיוון שנתפסו כחילונים ועשו תעמולה ציונית ולא דתית. בני פורת מהקיבוץ הארצי דיווח למשל למפעילו בארץ כי לו הגיע לבתי הכנסת של קהילת יהודי הודו, חובש כיפה ומניח תפילין היה ודאי נוחל הצלחה גדולה יותר בשליחותו.¹⁸

יהודי הודו עלו למדינת ישראל בשלושה גלים עיקריים: בין השנים 1948 ל-1951, בין השנים 1953 ל-1954 ובין השנים 1957 ל-1958. בני עדת 'בני ישראל' והבגדאדים עלו לישראל בשלושת גלי העלייה העיקריים וגם בשנות השישים והשבעים, עלייה לא רצופה. קהילת יהודי קוצ'ין עלתה כולה יחד בגל העלייה השני. עם קום מדינת ישראל (זמן לא רב לאחר שקיבלה הודו את עצמאותה) עד 1952 הגיעו לישראל 2,284 עולים מהודו: בשנת 1948 הגיעו שנים עשר עולים בלבד, בשנת 1949 הגיעו 856 עולים, בשנת 1950 הגיעו 998 עולים, בשנת 1951 הגיעו 367 עולים ובשנת 1952 הגיעו חמישים ואחד עולים בלבד.¹⁹

העולים לישראל עברו דרך 'שער העלייה', והראשונים בהם הופנו לשני מושבים שהוקמו עבורם: האחד בדרום – הודיה (נקרא על שם העולים מהודו ונמצא ליד ג'וליס, לא רחוק מאשקלון); והאחר בצפון – כפר עופר, אך הם עזבו בתוך זמן קצר. עולי 'בני ישראל' עברו להתגורר בערים הנטושות לוד ורמלה ובעיירות פיתוח אחרות, וה'בגדאדים' עברו להתגורר בערים הגדולות.²⁰ העולים מקוצ'ין, אשר הגיעו בגל השני, הופנו ליישובים חקלאיים הדומים לצורת התיישבותם בהודו – למושבים נבטים בדרום, כפר יובל בצפון ותעוז, מסילת ציון ואביעזר שבפרוזדור ירושלים. חלק

18 על פעילות השליחים הציונים, בני התנועות הקיבוציות השונות, ראו: ח' חפ"ף-דיגמי, 'קליטת יהודי הודו בקיבוצים בשנים 1948-1954', חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2005, עמ' 15-19 [להלן: חפ"ף-דיגמי, 'קליטת יהודי הודו בקיבוצים'].

19 'עלייה לישראל 1948-1977', הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים 1978, לוח 1.

20 כיום נותרה במושב הודיה משפחה אחת בלבד מהודו, ואת התושבים המקוריים (אם אין נותרים את הדעת לכפר הערבי הנטוש כמובן) החליפו עולים ממוצא תימני ומרוקאי.

לא גדול מעולי הודו בחר להתיישב בקיבוצים: חברות נוער שהגיעו ביחד נקלטו בקיבוצים גלעד, מעין צבי ודברת של חבר הקבוצות ובמוסד הודיות בקיבוץ לביא של הקיבוץ הדתי. משפחות נקלטו בדרך כלל ביישובי הקיבוץ המאוחד וְחבר הקבוצות כמו קיבוץ הפנה ואפיקים.²¹ שתי פרשיות העיבו על עליית יהודי הודו לארץ ועל הקשר שלהם עם רשויות המדינה: 'פרשת היורדים' המיוחסת בעיקר לעולי 'בני ישראל' והבגדאדים הנדונה כאן, ומיאונן של רשויות העלייה להעלות את יהודי קוצ'ין עקב בעיות בריאות בתקופת גל העלייה השני, הזקוקה כמובן לדיון נפרד.²²

עיר הפיתוח באר שבע וקליטת העולים מהודו בעיר

באר שבע, עיר הפיתוח הגדולה בדרום, החלה לקלוט אליה עולים בתחילת 1950. בסוף אותה שנה כבר קלטה העיר 14,500 עולים, ואלה – עד יישובם בשיכון הקבע – היו באחריותה של מחלקת הקליטה של הסוכנות; זו דאגה להעבירם לעיר ממחנות הקליטה באר שבע, בית ליד ופרדס חנה, ומשנת 1951 קיבלה את העולים בבאר שבע היישר מהמטוסים ומן האניות.²³ נעמי פרגי, במחקרה 'באר שבע בירת הנגב עיר עולים', מציינת כי העולים בבאר שבע נקלטו במעברות אשר ניהלה מחלקת הקליטה של הסוכנות, אבל ניהולן של המעברות היה 'לקוי וסבל מחילופי אישים'.²⁴

21 על קליטת יהודי הודו בקיבוצים ראו: חפיה־דיגמי, 'קליטת יהודי הודו בקיבוצים'.

22 הפרשייה השנייה קשורה לעולים מקוצ'ין והתקיימה בתקופת גל העלייה השני. בעקבות להט דתי וציוני ופגיעה במצב הכלכלי ביקשה קהילה זו לעזוב את הודו ולעלות בתוך זמן קצר לישראל. חברי הקהילה מכרו את רכושם וחיכו לאישור של גורמים בסוכנות לעלייה. הסוכנות היהודית שלחה להודו רופא, וזה אבחן פילריסיס ברבים מבני הקהילה, מחלת דם מידבקת, והוחלט לעכב את עלייתם. לאחר מאבק קשה של הקהילה ותכתובות רבות בינה ובין גורמים בכירים בסוכנות אושרה עלייתם של יהודי קוצ'ין.

23 נ' פרגי, 'באר שבע בירת הנגב עיר עולים', חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1994, עמ' 16 [להלן: פרגי, 'באר שבע עיר עולים'].

24 שם, עמ' 24.

מכיוון שבשישראל של אותה תקופה הייתה חשיבות רבה ביותר להתיישבות החקלאית ולקליטת עולים בכפר, אפשר לומר כי הייתה הזנחה מסוימת של קליטת העולים בערים, ורוד טוביהו, ראש עיריית באר שבע באותה תקופה, אף התלונן בקשר לכך: 'היישובים העירוניים שקלטו 60-70 אחוז של העלייה, כמעט נעזבו לנפשם, חלוקת האוכלוסייה הייתה מקרית ולא רציונלית'.²⁵

קליטת העולים בבאר שבע נעשתה בתוך חברת עולים סגורה. לעובדה זו יש גם צד חיובי כי כך כל הזמן הייתה התפתחות בתהליך הקליטה בעיר, כלומר תזווה בתוך העיר ומעבר מהיר יחסית מהמעברה לשיכונים, לדירור הקבע, ולפיכך הייתה באר שבע בין המקומות היחידים בארץ שהמעברות לא היו בהם בסיס לערים, אלא שימשו את מטרתם הראשונית – להיות תחנת מעבר.²⁶ בתחילה שוכנו העולים במחנה אוהלים אשר נקרא 'המעברה' או מעברה א' וב' (נמצא באזור השוק של באר שבע היום), ולאחר מכן עברו לשיכונים.²⁷ במעברה א' היו בסך הכול יותר אנשים, ובעיקר יותר עולים מארצות המזרח. אפשר לומר כי באר שבע הייתה עיר עולים במובהק, גם אם כבר גרו רוב העולים בשיכונים שהחלו להיבנות בעיר משנת 1950. עקב התנאים הקשים נבנו הבתים בפזורה רב, קטנים בגודלם וברמת בנייה נמוכה. צפיפות הדירור הייתה 4.7 אנשים בחדר, לעומת 2.4 בממוצע הארצי.²⁸ בשכונה חיו עולים חדשים מארצות שונות; הוותיקים חיו בדירות גדולות יותר, ולפיכך נוצרה הסתגרות של הוותיקים כלפי אוכלוסיית העולים.²⁹

מסתיו 1950 החלה אבטלה גדולה בעיר בגלל כמות העולים והרכבם החברתי.³⁰ אפשר היה למצוא בבאר שבע (ולא רק בה) עולים שהיו פקידים בארץ המוצא וכאן מחוסר כֶּרָה עברו כפועלים שחורים.³¹ כ-145 עולים מהודו הגיעו לבאר שבע, כולם מ'בני ישראל'. מחקר שנעשה בעיר בשנת

25 שם, עמ' 102-104.

26 שם, עמ' 112.

27 שם, עמ' 20.

28 שם, עמ' 75.

29 שם, עמ' 36.

30 שם, עמ' 30.

31 שם, עמ' 43.

1958 העלה כי בשנה הזו חיו בעיקר 250 משפחות מהודו, ואלה מתחלקות לשתי קבוצות: עירונים וכפריים. ההודים אשר הגיעו מהכפר היו מוכנים לכל עבודה ונקלטו, אך ההודים העירוניים שבהודו היו פקידים 'העדיפו לא פעם רעב על פני עיסוק שלא הלאם את מעמדם'. המחקר מספר על אדם שבכומבי ניהל תחנת רכבת גדולה, אך כאן נתקל בקשיים לפרנס את עשרת ילדיו. הוא קיבל עבודה ברכבת בבאר שבע, אך כשהגיע לעבודה התברר לו כי העבודה היא בעצם ניקיון של הרכבת והוא לא הסכים לקבלה. הסיבה למיאונו הייתה פשוטה – בהודו היו אחראים לעבודות הניקיון בני הכת הנמוכה ביותר – כת הטמאים (שנקראים גם 'חסרי הקאסטה'), והוא הרגיש שעבודה כזאת היא מתחת לכבודו. אחד הוותיקים סיפר עליהם: 'אצל ההודים אופיינית השתיקה והגישה הפטליסטית – הם לא יפגינו או יטענו בקולי קולות, אולם גם לא יעסקו בעבודה כמו סיקול, ניקיון אלא יעדיפו למות ברעב [...] הם מסתפקים במועט ואין להם אמביציות מיוחדות'.³²

המקרה הזה הוא דוגמה לשוני הגדול בין הנורמות של העולים מהודו ובין אלו שהיו נהוגות בישראל באותה תקופה, שבמוצהר לפחות העריכו כל עבודה באשר היא.

מכיוון שבבאר שבע היו עולים ופועלים רבים, פעלה ההסתדרות בעיר בכל תחומי החיים. קופת החולים של ההסתדרות החלה לפעול בשנת 1949, ובזכותה רצו עולים רבים להצטרף לארגון שפעל במחנה העולים, במעברה וגם בעיר החדשה.³³ בנובמבר 1951 התלוננו עולי הודו שבעיר כי בקופת חולים ובמועצת הפועלים אין הם מקבלים יחס הוגן. הקהילה היהודית בעיר אף שלחה מכתב לסוכנות וטענה כי גורמים שונים לחצו על חבריה בעיר להשתתף בבחירות, אך מכיוון שלא הכירו את המפלגות הפועלות החליטו חברי הקהילה שלא לבחור כלל ובתגובה לכך הואשמו בנטיית קומוניסטיות.³⁴

32 ר' זמיר, 'באר שבע 1958-1959 – תהליכים חברתיים בעיר פיתוח', בתוך: אייזנשטדט (עורך), המבנה החברתי של ישראל – לקט מאמרים ומחקרים, ירושלים 1966, עמ' 653 [להלן: זמיר, 'באר שבע – תהליכים חברתיים'].

33 פרגי, 'באר-שבע עיר עולים', עמ' 38.

34 שם, עמ' 123.

גם לשכת הסעד בכאר שבע לא יצרה קשר עם קהילת עולי הודו, 'שהיה קשה ליצור עמה מגע, אך נראה שגם לא מיהרו ליצור עמם מגע'.³⁵ על פי מחקרה של זמיר, נמשך מצבם הקשה של עולי הודו גם ב-1958: ארגון יוצאי הודו בעיר היה פסיבי וללא מנהיגות רצינית, מזכירי הארגון בעיר התחלפו בתדירות גבוהה, והארגון עוד לא יצר קשר עם אף מפלגה, אף שהיה יכול להפיק מזה תועלת. פעילי מפא"י טענו כי המצב שנוצר נגרם בגלל 'האופי ההודי [...] סגירות עדתית ומשפחתית ושמירת המסורת המיוחדת, התבדלותם הן מיוצאי המערב והן מעדות המזרח, ופסיכיות פוליטית – מעמידים את יוצאי הודו בשולי החיים בעיר'.³⁶

בישראל נחקק חוק חינוך חובה בשנת 1949 ונקבע בו כי המדינה והרשות המקומית הן שאחראיות לאכפו. בשנותיה הראשונות של באר שבע התארגנה מערכת החינוך באטיות, בעיקר בגלל בעיות לוגיסטיקה רבות, המורות שהופקדו על החינוך בעיר הגיעו מהיישוב הוותיק, ועובדה זו יצרה בעיה במפגש עם העולים, ולפיכך בדינוי ועד הפועל בכאר שבע דובר על 'אי-התאמת המורות למנטליות של העולים'. שלישי מילדי העולים במעברה בעיר לא למדו כלל במוסדות החינוך, ועולי הודו היו אחד המקרים הקשים בנושא הזה – ילדי הקהילה לא למדו בשמונת החודשים הראשונים שלהם בעיר, ולא היו גורמים שיבדקו את נושא החינוך של יהודי הודו ויעקבו אחריו כמו קציני מבחן או עובדות סוציאליות. בוועדה שהוקמה לבידור התופעה טען מנהל מחלקת החינוך כי 'העולים לא ידעו את נוהלי הרישום ולא היה כל פיקוח מטעם מחלקת החינוך העירונית על ילדיהם'. בנובמבר 1951 לא קיבל מזכיר ההסתדרות בעיר את ילדי 'בני ישראל' לבתי הספר של זרם העובדים, והם נאלצו לשוטט במעברה עד שמקצת ההורים בחרו לשלוח את ילדיהם ללמוד במיסיון הנוצרי. עולי הודו עצמם, בבקשתם לעזרה בנושא זה, הגיעו עד שר החינוך בן-ציון דינור.³⁷ נראה כי הפרשה עשתה גלים מכיוון שאגף החינוך שלח לבאר שבע את ד"ר א"ט המבורגר כדי שיבדוק את מצב החינוך של ילדי הודו בעיר. לאחר קריאת הדו"ח שכתב בעניין טענו באגף החינוך כי

35 שם, עמ' 117.

36 זמיר, 'באר שבע – תהליכים חברתיים', עמ' 356.

37 פרגי, 'באר-שבע עיר עולים', עמ' 54-69, 129.

האשמה כאילו בתי ספרנו בבאר-שבע לא קיבלו את ילדי הודו בגלל צבע עורם אין לה כל יסוד. הייתה כאן שרשרת סבוכה למדי של אי הבנה ואי ידיעה מצד הורי הילדים. לפי הדו"ח יסתדרו העניינים בימים הקרובים ביותר, הילדים יחדלו לבקר בשיעוריו של המיסיונר הפרוטסטנטי האמריקני במקום ויתחילו בביקוריהם בבתי ספרנו.³⁸

בעיות נוספות התעוררו גם בנושא למידת הלשון העברית. מספר לומדי העברית בקרב העולים בבאר שבע היה נמוך מהממוצע הארצי, ולפיכך חדרו הלשון העברית וההוויה הישראלית פחות לדור המבוגר שחי בעיר. כנראה גם לעולי הודו הייתה בעיה בנושא הזה מכיוון שפעילי ההסתדרות דיברו בדיוניהם בוועד פועלי באר שבע על פתיחת קורס עברית לעולים מהודו.³⁹

גם מהבחינה התרבותית היה שוני רב בין העולים ובין הוותיקים. הוותיקים העדיפו למשל לשמוע הרצאות על מוזיקה, אמנות, תאטרון וספרות, וח' נבון מלשכת התרבות המחוזית התריע על כך וטען כי כוונת נותני ההקצבה לנושא התרבותי הייתה שאנשים רבים ככל האפשר ייהנו מהפעילות, עולים חדשים במיוחד, ולא פלח צר של ותיקים.⁴⁰ לא רק העולים מהודו, אלא כל העולים החדשים מהמזרח התלוננו על הפליה מכוונת לטובת האוכלוסייה האשכנזית, ורגשות אלו נותרו חקוקות בזיכרון התושבים.⁴¹ הוותיקים היו עוזבים בסופי שבוע את העיר, ולכן נקראו 'אנשי יום חמישי' – מנתון זה אפשר להסיק כי הוותיקים והעולים נפגשו לרוב רק בעבודה, וגם שם היו היחסים ביניהם קורקטיים יותר, יחסים של עובד-מעביד.⁴²

יש לזכור כי בגלל הריחוק ממרכז הארץ, הקושי של קליטה בעיר באר שבע גדול אף יותר מקליטה בערי עולים אחרות כמו לוד או רמלה, אשר קלטו גם הן עולים מ'בני ישראל'. הריחוק מהמרכז הקטין את אפשרויות

38 מכתב מא' ארנון, ממלא מקום מנהל אגף החינוך, לפרופסור דינור, שר החינוך והתרבות, ירושלים, 29 בנובמבר 1951, אמ"י, גל' 1121/2027/31.

39 פרגי, 'באר-שבע עיר עולים', עמ' 44, 94.

40 שם, עמ' 91.

41 על נושא זה נערך מחקרה של זמיר ב-1958. ראו: זמיר, 'באר שבע – תהליכים חברתיים', עמ' 335-365.

42 פרגי, 'באר-שבע עיר עולים', עמ' 125.

התעסוקה ואת החינוך עם יישובים ותיקים בסביבה, ולעולים בכאר שבע לא היה מודל חיקוי של ותיקים. הגורמים הללו השפיעו במיוחד על היהודים שחיו בשולי העיר. חשוב לזכור כי 'בני ישראל' התברלו הן מיוצאי המערב והן מיוצאי המזרח: לא הייתה להם אחווה 'כלל-מזרחית' ואפילו לא 'כלל-הודית' מכיוון שגם בתוך הקהילה היהודית עצמה (הבגדאדים והקוצ'ונים) הם נחשבו חריגים. 'בני ישראל' היו פסיביים פוליטית, סגורים בתוך המשפחה והעדה ושמרו של מסורתם המיוחדת. בשל כך הם איברו את הקשר הרגשי והרעיוני עם המדינה ועם מסגרותיה, והמשפחה, הקהילה או העדה תפסו את מקומה של המדינה בחיי עולי 'בני ישראל'.

שאלת ההכרה ביהדותם של העולים 'בני ישראל'

בעיה נוספת שהתמודדו עמה העולים 'בני ישראל' בישראל הייתה מיאונן של הממסד הדתי להכיר ביהדותם. שאלת יהדותם של עדת 'בני ישראל' עלתה שנים רבות קודם לעלייתם של בני העדה לישראל, עוד מזמן הגעת היהודים הבגדאדים להודו ותחילת יחסיהם עם 'בני ישראל'. הבגדאדים פקפקו בכשרות יהדותם של 'בני ישראל', והייתה זו רק שאלה של זמן עד שתעלה שאלת הנישואין עמם. היהודים הבגדאדים נפגשו עם 'בני ישראל' עוד בעיראק, כאשר הגיעו אליה חיילים הודים מ'בני ישראל' בעת שירותם בצבא בריטניה, ובכתבה בעיתון הצפירה בשנת 1886 נכתב כי 'בני ישראל'

נשאו עיניהם אל הבתולות היפות בנות עמם בבגדאד לשאתן להם לנשים ולהביאן בשמחה וחדווה לבתיהם, כי 'בני ישראל' רובם ככולם פניהם שחרחרים מחוס השמש הבווערת בארצם, ונפשם חפצה בכנות הלבנות.⁴³

הקהילה הבגדאדית פנתה לרכנים שונים בשאלת יהדותם של 'בני ישראל' ובעניין קשרי נישואין עמם: בשנת 1843 שלחו ראשי קהילת כלכותה את השאלה לחכמים בבגדאד, וציינו בה כי 'בני ישראל' למדו על היהדות

43 'בני ישראל': פסקי הלכה, עמ' 44, 94.

והם מדקדקים במצוות, אך איננו יודעים מה הייתה תשובתם של החכמים לקהילה. בשנת 1914 אסרו חכמי בגדאד וירושלים חיתון אתם, אך רבי סלימאן דוד ששון לעומת זאת דווקא ניסה לחנכם ולעזור להם בטענה כי 'בני ישראל' לא התבוללו בין ההודים ורצו תמיד ללמוד ולהקשיב לחכמים, וכך הוא כתב עליהם:

יהודים שנישבו בין הגויים, אבל החזיקו באמונת אבותיהם עד כמה שיכלו וידעו. אין הם מתמרדים כבני הכיתות האחרות שפרשו והופרשו מכלל ישראל [...] תמיד היו נכונים לקבל על עצמם דיני ישראל ככל יהודי.⁴⁴

בשנת 1938 אישרו רבני ארץ ישראל נישואים עם 'בני ישראל' לאחר שענו חכמי צפת כי אסור להרחיקם ולגרומם להם ביזיון, וחכמי טבריה אף טענו כי 'לא מן השם הוא זה, ואדרבה כל המקרבם להדריכם בדרך ישרה ובחוקי התורה והמצווה אשריו ואשרי חלקו'.⁴⁵ בשנת 1944 הסכים הרב הראשי לישראל יצחק הלוי הרצוג לנישואים עם בני הקהילה, אך השאיר את ההחלטה על כך לשיקול דעתו של כל רב. בשל כך היו רבנים שהסכימו לחתן אותם והיו שלא התירו זאת. מצב זה נמשך גם לאחר קום המדינה ועליית 'בני ישראל' לארץ. לא הייתה פסיקה חד־משמעית כי 'בני ישראל' הם יהודים כשרים ובני הקהילה עוד סבלו מהפליה לרעה ומהקנטות בנושא זה. ידוע למשל כי רק בעיר דימונה שבנגב (אשר קלטה רבים מבני הקהילה) יכלו 'בני ישראל' להתחתן, וגם אז רק בנישואין פנים־עדיתיים, ולכן היו חייבים בני זוג מהקהילה, מכל מקום בארץ, לנסוע לדימונה ולהינשא שם. רק בשנת 1962, עשר שנים לאחר המקרה הנדון במחקר זה, הוקמה מועצה ברבנות הראשית ששמה לה למטרה לבדוק את הסוגיה הזאת, והיא קבעה — לאחר חקירה מעמיקה של ההיסטוריה של 'בני ישראל' וביירוים הלכתיים — כי

אין כל יסוד לאסור נישואיהם של בני ישראל [...] בכל מקרה לפי הנחיות של הרבנות הראשית ובעת שיתעוררו אצלם ספקות יביאו את

44 שם, עמ' 3-1.

45 שם, עמ' 241.

הדבר בפני בית הדין האזורי הקרוב, כפי שנהוג ומקובל בכל מקרה של רישום נישואין.⁴⁶

למרות זאת, גם היום בני העדה המעוניינים להינשא נתקלים לעתים בבעיות בלשכות רבנות שונות.

ירידת העולים מהודו

רוב העולים מ'בני ישראל' נקלטו בבאר שבע, ומיעוטם נקלטו בקיבוצים דוגמת קיבוץ אפיקים, שקלט קבוצה גדולה של הודים, או קיבוץ מסדה, שקלט את הגרעין ההודים הראשון של צעירי ישראל (גרעין אשר גיבש בהודו מיכאל פוס, יהודי בן העלייה החמישית אשר ירד להודו לעסקים פרטיים ופעל שם, על דעת עצמו, לעלייה של 'בני ישראל' ולקליטתם ביישובי חבר הקבוצות). ב־8 בנובמבר 1951 פנו כמה מן העולים האלה במכתב אל הסוכנות היהודית בתל אביב, ובו תבעו להחזירם להודו בתוך שמונה ימים, וְלֹא – יבואו הם ומשפחותיהם ויפתחו בשביתת רעב. במכתב התלוננו העולים על הפליות של בני העדה לרעה בכל מקום, על קיפוחים בעבודה, בשיכון ובטיפול הרפואי. גם בנושא החינוך היו להם טענות קשות – ילדיהם לא התקבלו למסגרות החינוך, והם נאלצו לשלוח אותם לבית הספר של המיסיון, הפתוח גם בשבת. העולים שלחו העתקים ממכתב התלונה לסוכנות היהודית, לכל שרי הממשלה, לקונסוליה הבריטית והאמריקנית ולמשרדי הממשלה בהודו ולראש ממשלתה ג'והרלל נהרו.⁴⁷

46 שם, עמ' 7. דוגמה להפליה לרעה: בשנת 2000 טענה אחת מחברות 'בני ישראל' כי ברבנות פקפקו ביהדותה כאשר באה לקבל תעודת רווקות לקראת נישואיה. רשם הנישואים אז, הרב אברהם כהן, טען כי מתבצעת חקירה בתיקים של עולי הודו: 'ככה אנו עושים לעולי הודו, זה הנוהל'. ראו: 'אסולין, 'אחות שכולה: פקפקו ביהדותי משום שהורי עלו מהודו', ידיעות אחרונות, 16 באפריל 2000.

47 'עולי הודו רוצים לחזור', הצפה, 8 בנובמבר 1951. נוסח המכתב (בתרגום חופשי): 'בהודו נאמר לנו שבישראל אין מחסום גזעי וכל היהודים מטופלים כשווים, אבל בחנות בבאר שבע נאמר לנו שעלינו לאכול רק לחם שחור בגלל שאנחנו שחורים והלחם הלבן מיועד רק ללבנים. במה שנוגע לילדינו, אין חינוך עבורם. אנו מחויבים לשלחם לבתי ספר של המיסיון הקתולי הפתוחים רק בשבת. פנינו להסתדרות פעמים רבות, אך אף לא ילד אחד הורשה ללכת לבתי הספר

נהרו הסכים לקבל את העולים בחזרה להודו, אף שבעזיבתם את הודו איבדו את אזרחותם בה, אך לא הסכים לשלוח מטוס להביאם. הממסד הישראלי לא ענה למכתב העולים, ולכן קבוצה בת 150 עולים (מחציתה מבאר שבע ומחציתה מכפר סבא, מבית ליד, מכפר יונה ומתל אביב) הגיעה ב־20 בנובמבר לתל אביב ואיימה כי תפתח בשביתת רעב אם לא יחזירו את חבריה מיד להודו. דוד בן־גוריון, ראש הממשלה, כינס באותו ערב ישיבה בהשתתפות לוי אשכול, יצחק רפאל (שר העלייה) וג'ורא יוספטל (ראש מחלקת הקליטה בסוכנות). בן־גוריון כתב ביומנו:

טלגרף לי יוספטל שלמעלה ממאה הודים מבאר שבע באו לתל אביב ודורשים שישלחו אותם חזרה להודו, אם לא יכריזו בעוד יומיים שביתת רעב. הם שוככים ברחוב. קיבלתי טלגרם כזו גם מההודים. הזמנתי יוספטל, רפאל ואשכול. יוספטל מודיע שהם סירבו לבחור מתוכם משלחת, כי כל אחד טוען שהוא בא בפני עצמו, סירבו להיכנס

שלהם. כשפנינו למר אריה, מזכיר ההסתדרות בבאר שבע, הוא שאל אותנו אם הצבענו בבחירות. חבר הודי שלנו מתל אביב שעבר את מבחן הנהיגה המשטרתי והוא טכנאי מעולה לא התקבל על ידי הרשויות כשהגיע זמנו לסיפוח כי יש לו חמישה ילדים. קיבוץ שפיים הזמין משפחה מהודו, אך לרוע המזל כאשר משפחה זו התברכה בתאומים הקיבוץ סירב לקבלם משום שלטענתם המשפחה הייתה גדולה מדי. הודי שקיבל שיכון בכפר יונה, ללא מים, ומועסק על ידי הממשלה נתקל בסירוב לבקשתו להעבירו לשיכון קרוב יותר לעיר, שכן כדי להגיע לתל אביב בזמן עליו לקום ב־4:00 לפנות בוקר ולעבור כ־400 מיל' ליום ולשלם דמי נסיעה. לעומת זאת, שכנו שהוא אדם לבן עם פרוטקציה הועבר מידית לבת ים. תנאי מזג האוויר אינם מתאימים לנו. המתנו בסבלנות במשך שנתיים בתקווה שהדברים ישתפרו, אך סבלנותנו פקעה ואנחנו רוצים לחזור להודו. אתם הבאתם אותנו לכאן, ואנחנו רוצים שאתם תחזירו אותנו חזרה [...] נחכה שמונה ימים לתשובה מכס, אם לא נקבל אותה, נלך לבנייני הסוכנות היהודית ונחכה עוד יומיים. ואם זה לא יספיק, אחד־אחד מאתנו יתחיל לשבות רעב. לא נשתמש באלימות, שכן אנחנו אנשי שלום, אך איננו יכולים לראות את אנשינו נחלשים מיום ליום מהסבל ומהמצוקה. על המכתב חתמו תשעים מבוגרים וארבעים ושמונה ילדים. ראו: ע' יעקב, עדת 'בני ישראל' בהודו ובישראל: זיקות גומלין, תמורה והתחדשות, התאחדות יוצאי הודו בישראל, תל אביב 1984, עמ' 19-20 ולהלן; יעקב, עדת 'בני ישראל' בהודו ובישראל. על פעילותו של מיכאל פוס בעידוד 'בני ישראל' לעלייה לארץ ראו: חפ"ף-דיגמי, 'קליטת יהודי הודו בקיבוצים', עמ' 18-19.

למשרד, הם שוככים בחוץ בשקט. הוא מתנגד להחזרתם כי זה עלול לעורר גל של חזרות. אבל מסיפורו של יוספטל ברור שכמה מהם לכל הפחות מסוגלים באמת לרעוב עד שימותו, ומקודם ימותו כמה ילדים, וזה עלול לעורר רעש בעולם. ויעצתי לשלוח אותם חזרה, להשיב להם לשוב לבאר שבע, ובמשך חודשים אחדים תסודר חזירתם. ישלח אליהם אולשוונגר [ד"ר עמנואל אולסבאנגר] ויבטיח להם חזרה על אשורת אגודה פרטית. גם אשכול בדעה זו.⁴⁸

יממה לאחר מכן הושג – בתיווכו של ד"ר אולסבאנגר, בעבר שליח קרן היסוד להודו ומי שנחשב פטרונם של עולי הודו בארץ – ההסכם הבא: המדינה תוכל בחודשיים הבאים לברוק את העניין ולנסות לעזור לכל עולה אשר הביע את רצונו לרדת מהארץ, אך היא גם מתחייבת להחזיר להודו כל מי שלאחר הבדיקה ירצה בכל זאת לרדת מהארץ. נקבעה ועדה שתיישם זאת ונבחר אדם אשר תפקידו היה עזרה להודים שבבאר שבע וטיפול בהם 'בבאר-שבע ובמקומות אחרים יש עובד מיוחד, המטפל בהם ועוזר להם להסתדר. אין זאת אומרת שאינם מסודרים כרגע בעבודה, אך גם עכשיו רוצה חלק מהם לחזור'. יוספטל סיכם ביומנו את הפגישה: 'הוחלט לאפשר לעולים אלה לחזור הביתה על חשבון הסוכנות'.⁴⁹

הוועדה למען העולים מהודו

ב-26 בפברואר נוסדה הוועדה למען עולי הודו, ונכחו בה ד"ר אולסבאנגר, ד"ר וולטר איתן ממשרד החוץ, ברכה חבס, בני פורת מקיבוץ חצור (שליח

48 יומן דוד בן-גוריון, 20 בנובמבר 1951, אב"ג. במברק עצמו כתב יוספטל 100' עולים הודים עם תינוקות ונשים שוככים לפני בנין הסוכנות בתל אביב אחרי שנששו את דיירותיהם בבאר שבע. המשטרה מסרבת להתערב ולהחזירם לבאר שבע בגלל חוסר יסוד חוקי לפעולה. המשך המצב הנוכחי מביא למות ילדים. קיימת גם סכנה שעולים ממעברות יצטרפו אליהם לשביתת שבת. עולי הודו מאיימים בשביתת רעב אם לא יחזירו להודו. מבקשים הוראתך למפקח המשטרה להחזיר את המשפחות מיד לדיירותיהם בבאר שבע. על ידי זה יימנע אסון לעולים ולסדר הציבורי'. מברק מגיורא יוספטל לדוד בן-גוריון, 20 בנובמבר 1952, אמ"י, ג' 557/3876.

49 ש' וורם (עורך), גיורא יוספטל חייו ופועלו מבחר כתבים, תל אביב 1963, יומן מתאריך 6 בינואר 1952, עמ' 167-168 [להלן: וורם, גיורא יוספטל].

השומר הצעיר בהודו), ניסים שמשון [סמפסון] מ'בני ישראל' אשר נקלט בקיבוץ דגניה א' ועוד בשנת 1950 נחלץ לעזרת חבר הקבוצות והסוכנות ועזר לטפל 'בקליטת עולי וחלוצי הודו בארץ'.⁵⁰ השתתפו גם חברים מהתאחדות בעלי התעשייה בתל אביב, מחברת החשמל, ממשרד העבודה, מסולל בונה ועוד. ד"ר אולסבאנגר עמד על הקושי של העולים להסתגל לעבודות שנחשבות נמוכות בחברת הקסטות ההודית. הוא טען גם כי העולים מהודו מרגישים נעזבים כי 'אין מאחוריהם עדה שלמה [...] פרט לכמה אלפים הודים פזורים' והוא הציע כי הוועדה תשלח שני סוקרים לתור בארץ כדי שיקבלו חומר סטטיסטי על עולי הודו, וכך יהיה אפשר לדעת כיצד לפעול למענם:

מנקודת מבט ציונית רחבה ניתנת כעת ההזדמנות להציל עדה שלמה מכיליון, עדה שהייתה מנותקת משך אלפיים שנה מהיהדות ורק לפני 200 שנה קבלה את היהדות השלמה. אם בארץ ישתרשו כמה אלפים מיהודי הודו זה יביא לרינסנסה עצומה של יהדות הודו. וכמו כן יש חשיבות לקשרים חזקים עם ארצות אסיה והודו, הרי מובן שיהודים אלו שישתרשו פה יהוו גשר במובן תרבותי, מסחרי ואולי גם מדיני ועל כן מוטלת חובה על היישוב לעזור לקליטתם והיאחזותם בארץ.

מר שמעוני, ממשרד החוץ, סקר בדבריו את 'ההפליה הגזעית והפליית הצבע בישראל', וקבע כי 'על החברה להתארגן ולהוכיח שאף עם [כך] הפליה זו קיימת בין מעטים – אין היא מבטאת את הרגשת הכלל' והציע שאחד משני אנשי הסקר יהיה מן העולים מהודו שהשתרשו בארץ. ואכן, פעולתה הראשונה של הוועדה הייתה שיגור של שני אנשי סקר לתור בארץ והוחלט כי מר סמפסון [שמשון] יהיה אחד מהם.⁵¹ נראה כי קיבוץ דגניה התעכב בשחרורו של סמפסון מכיוון שכעבור שלושה חודשים שלח אולסבאנגר מכתב לאהוד אבריאל בלשכת ראש הממשלה: 'הוחלט לבקש ממך שתפנה למחלקת הקליטה למנות איש אחד שיתקשר עם מר

50 סיכום קליטת עלייה ליום 31 בדצמבר 1949 בקיבוץ דגניה א', ארכיון האיחוד, 6/243; גרעון (ברץ) למזכירות קיבוץ דגניה א', 5 בינואר 1950, שם.

51 פרוטוקול הישיבה לייסוד ועדה למען העולים מהודו, 26 בפברואר 1952, אמ"י, ג' 3876 / 5557.

שמשון למטרה זו. אין לדחות את הדבר הזה [ההדגשה במקור].⁵² אבריאל נענה לפנייה וכתב לדגניה א' כי

מאחר שהקשיים בקליטתם של עולי הודו ניכרים יותר מאשר בעלייה מארצות אחרות, נעשים מאמצים המכוונים על ידי ראש הממשלה לפתור כמה מהבעיות הכרוכות בעלייה מהודו. לקראת זאת הוקמה ועדה ציבורית אשר תעזור לקליטתם של העולים הללו. אחד מחברי הוועדה הזו הוא חבר דגניה, אשר מונה, מאחר שהוא עולה מהודו, לתור בארץ ולבחון את מצבם של העולים, הוא מבקש כי הקיבוץ ישחרר את שמשון לתקופה של שבועיים לשם ביצוע התוכנית הזו.⁵³

גם ד"ר אולסבאנגר בעצמו ניסה לעזור לעולים שבבאר שבע: למשל הוא שלח מכתב לראש עיריית באר שבע דוד טוביהו, ובו ביקש ממנו לעזור לצעיר הודי בשם חנוך טלקר שעלה בשנת 1949, שהה בבאר שבע במשך שנתיים ושוחרר מהצבא לפני זמן מה 'והוא צריך למקום מגורים, חדר עם קירות וגג'. אולסבאנגר העיד כי הוא מכיר את הבחור עוד מהודו ואמר עליו כי הוא 'מסור לישראל ולרעיון הציוני'.⁵⁴

יוספטל תיאר ביומנו את פעילות ועדת הסוכנות אשר לקחה לחסותה את ההודים והיא מטפלת בהם אישית:

מביאים כל אחד ואחד ללשכת עבודה. כתבנו מכתבי המלצה ללא סוף אל כל מיני מוסדות. הטלנו על כל אחד מהם מכסה של הודים: סולל בונה קח שני הודים, המשביר קח שניים, הסוכנות קחי את המקרים הקשים ביותר.

הוועדה גם גילתה כי טענות ההודים בבאר שבע בנושא החינוך אכן מוצדקות ויוספטל כתב: 'נכון, חלק מן הילדים הסתובב ללא חינוך וחלק הלך אל המיסיון. צריך להבין כי בשעה שיש לך 200,000 עולים אי אפשר לטפל בהם טיפול אינדיבידואלי'. יוספטל סיפר כי אפילו ד"ר אולסבאנגר

52 מכתב מעמנואל אולסבאנגר לאהוד אבריאל, לשכת ראש הממשלה, 27 במאי 1952, שם.

53 מכתב מאהוד אבריאל, משרד ראש הממשלה, ירושלים, למזכירות קיבוץ דגניה א', 26 במאי 1952, שם.

54 מכתב מ"ד ע' אולסבאנגר לדוד טוביהו, ראש עיריית באר שבע, 17 בספטמבר 1952, ארכיון טוביהו, תיק 8/42 - 0026.

'הנחשב למומחה מיואש לגמרי' וכי הוא מציע לעורר תנועה נגדית לירידה על ידי כינוס שגיגלה רצון ציוני יותר חזק. יוספטל סיכם כי

יש אצל אנשים אלה אכזבה עד עומק הלב מהווי היישוב. אני בדעה שלאחר שהבטחנו להחזיר אותם על חשבון עם ישראל – צריך להחזיר אותם. צריך להזמין אותם אחד אחד ולשוחח אתם ואם ירצו לחזור – נחזירם [...].⁵⁵

הוועדה גילתה כי מתוך עשרים וחמש משפחות וארבעים ואחד רווקים שדרשו לחזור להורו, חמש עשרה משפחות ושלושים רווקים דבקם בהחלטתם. לדברי יוספטל, עלתה מן החקירה תמונה עגומה מאוד:

לחברי ההנהלה ידוע אולי שאני מזהיר תמיד את מחלקת העלייה מפני העלייה ההודית. אני חושב את העלייה הזאת לאחת העליות הבלתי מוצלחות, הן מבחינת הגיל הן מבחינת הבחירה. מונח לפני מכתב שנשלח על ידי המחלקה הארגונית אלי וליתר חברי ההנהלה. מתוך החקירה מתברר: א. חוסר יכולת לעבוד כי בממוצע גופם של כל אחד מן האנשים האלה הוא חלש כל כך שאיננו יכול לעמוד בעבודה. מקורות הפרנסה שלהם בהודו היו קלים ביותר. פקידות וכדומה. הם אינם רוצים לעבוד עבודה פיזית, מידת הפאטאליזם אצלם עולה על כל דמיון. הם אינם מסוגלים להיאבק על שום דבר. כל דבר פוגע בהם. ואילו חייהם בין העולים הם חיי מרפקים. צריך להופיע לדפוק על השולחן.

ב. חוסר כל מנהיגות והדרכה. אלה היכולים להדריך, אותו המעט הנמצא בקיבוצים, אינו יכול ואינו מוכן להדריך אותם. באותה תופעה אתה נתקל גם במושבים. המושבים ההודים הם מושבים בלתי מוצלחים ביותר. הם רחוקים מאד מידיעת הארץ ומהבנתה. כששואלים אותם: למה באתם? הם אומרים הייתה תעמולה אמרו לנו בואו ובאנו. הם אינם אומרים שאנשים רשמיים הבטיחו להם כל מיני הבטחות, אבל ניתנה להם תמונה אחרת לגמרי של הארץ. אני משוכנע בזה, שחלק מן אנשים העובדים בשבילנו בחוץ לארץ אינם מכירים בעצמם את המתרחש בארץ, כשם שביישוב בוותיק אתה מוצא אנשים

55 וורם, גיורא יוספטל, יומן מתאריך 6 בינואר 1952, עמ' 167-169.

שאינם יודעים מהי מעברה, מהו הווי שלה [...] אין הם יודעים כמה אפורה המציאות וקשה.

ב־31 בדצמבר 1951 באה קבוצה חדשה של הודים ששבתה גם היא שביתת שֶׁבֶת בדרישה לרדת מהארץ. בקבוצה היו עשרים הודים בגדאדים שנקלטו בחלסה (קריית שמונה), וגם הפעם נערכה בדיקה של כל מקרה ומקרה. יוספטל כתב ביומנו גם על קבוצה זו ותמך בהחזרתה המידית של קבוצת הבגראדים:

נתגלתה תמונה מחרידה. כולם מכרו את המיטה והמזרון ושוכבים על הארץ. כולם טוענים שהם חולים ואינם יכולים לצאת לעבודה. אמנם יש עבודה במשקים אך אין היא מתאימה להם. בדיקה רפואית שערכנו קבעה: שמונה מהם, חלק רווקים וחלק בעלי משפחה, הם כאילו נכים. יש ביניהם ארבעה מקרי סיפיליס בדרגה רביעית ללא מרפא. משרד הבריאות הוציא על ידי היועץ המשפטי שלו, ד"ר לוי, צו להביא אותם לבית החולים. הם אינם רוצים לציית לצו ויהיה צורך להביאם בעזרת המשטרה. אצל אחדים מהם רשום הדבר בפנקס קופת חולים. הם מסרבים לקבל טיפול רפואי. אין גבול לאמונות התפלות שלהם. אחת הטענות שלהם היא, על שקופת חולים לוקחת מהם דם. 'לשם מה לוקחים את הדם שלנו?'

לא ייתכן להעלות ארצה אנשים שאין הכוח בעלייתם והם באים הנה רק משום שמישהו מושך אותם. בתנאים הקשים הללו שלתוכם אנחנו מכניסים את האנשים – עוני, חוסר עבודה, שיכון ארעי – לא יתכן לעודד עליה החסרה כוח התנגדות. כל הכישלון הזה נגרם בגלל השגיאות שעשינו. אני מציע להסיע עולים אלה על חשבוננו. קודם כל את החולים, ו'מבני ישראל' – את אלה שהחלטנו עליהם.⁵⁶

בן־גוריון כתב ביומנו כי מתוך 190 עולים שתבעו לחזור יחזרו שבעים בלבד. לדעתו, אחת הסיבות לשיבה היא 'הפחד משירות הצבא (!)'. וכי 'בקרב יתקיים כינוס הודים להלחם נגד רעיון החזרה' כמו שהציע אולסבאנגר.⁵⁷

56 שם, עמ' 169-170.

57 יומן דוד בן־גוריון, 27 בינואר 1952, אב"ג.

כינוס העולים מהודו בישראל

בפברואר 1952, באותו זמן שנוסדה בו הוועדה למען עולי הודו, ארגנה הסוכנות היהודית (מחלקת העלייה ומחלקת הקליטה) והנהלת קרן היסוד כינוס ראשון של העולים מהודו בישראל, גם הוא במאמץ למנוע את ירידת העולים מהארץ. בכינוס השתתפו 120 נציגים של עולי הודו בישראל מאחד עשר יישובים, וד"ר עמנואל אולסבאנגר הוא שנבחר לפתוח את הכינוס. אחריו נאם יהודה ברגינסקי (מנהל 'שער העלייה') בשם מחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית, והוא אמר כי הגיע לכינוס ברגשות מעורבים, שמח על עלייתם של היהודים, אך חרד בשל כוונות היורדים:

אשר לנטיות של כמה עשרות מעולי הודו לחזור — גם הארץ כולה עמדה במבחן. כל אנשי תל-אביב שראו את המפגינים אשר דרשו להחזירם לגולת הודו, שאלו את עצמם: האם עשו מספיק, כדי לקלוט את העלייה ובתוכה — את העלייה מהודו.

הוא הודיע כי מחלקת הקליטה תקבל כל עזרה מצד העולים מהודו אשר יביעו את רצונם לעזור בקליטת העולים. לאחר מכן החלו לנאום נציגים של העלייה מהודו שנקלטו בקיבוצים כמו אליהו יצחק, עולה מקוצ'ין אשר מסר דרישת שלום מחבריו הנמצאים במעין ברוך וסיפר כי הוא וחבריו לא התעלמו מהיות החיים בארץ קשים, ואף על פי כן באו להשתתף עם אחיהם בבניין הארץ, שעזובה לפני אלפיים שנה. הוא ציין כי אמנם חבריו בקיבוץ מעין ברוך אינם יכולים לבלות כמו שבילו בהודו, אבל יש לזכור כי מדינת ישראל צעירה מאוד: 'חברי מעין ברוך טובים מאד ואוהבים אותנו. אנחנו "מבסוטים" במשק שלנו. אין לנו כל צורך ואיננו רוצים לחזור להודו'. יהודה מאיר, הודי בגדאדי שבהודו היה חבר בתנועת הבונים, ובארץ נקלט בקיבוץ כפר בלום של איחוד הקבוצות והקיבוצים אמר:

עוד בהודו הכינונו עצמנו לעלייה לארץ. הרגשתי את עצמי רע מאד כאשר קראתי בעיתונים על הפגנת יהודי הודו וכיחוד התביישתי שכמה מחברי 'הבונים' מהודו תבעו להחזירם להודו. אמנם יש בעיה של קליטה, אולם בעיה זו קיימת בשביל כל העולים החדשים בלי יוצא מן הכלל. לפני שבאנו לארץ צבאו רבים מאתנו על דלתות הפדרציה הציונית שבהודו ובקשו בקול רם שיעלו לישראל. ואז היה ברור שרוצים לבוא למולדת ולעזור בבניינה. ואלה רוצים עת לחזור.

הייתכן? מה עשינו בהודו? מה היינו אוכלים שם? על חשבון מי היינו אוכלים? סמוכים היינו על שולחנם של זרים. ועכשיו כאשר ניתנה לנו האפשרות לעבוד בעצמנו ובשביל עצמנו ולחיות כאנשים חופשיים, האם נחמיץ את האפשרות הזאת שניתנה לנו עם חזרתנו למולדת העתיקה של עם ישראל?

מנשה שמשון מ'בני ישראל' אמר כי ידועים ליהודי הודו התנאים של חי הארץ, אבל עוד לא הייתה להם 'שהות לחשוב, מה אנו רוצים, מה אנו מקימים בארץ'. לדעתו, השיטה הקיבוצית היא השלב הראשון לנטוע אהבה בלב העמים. אהרון בנימין, בן 'בני ישראל' מחברת הנוער היהודית שנקלטה בקיבוץ מעין צבי, סיפר כי חברי הקבוצה לומדים ועובדים ונכנסו לכל ענפי המשק. בהתחלה הייתה העבודה קשה להם, אבל הם התרגלו. 'בדרך כלל הולך הנוער להתיישבות אולם קשה כבר לדעת מה יעשה בעתיד. בכל אופן יעברו ויחיו בארץ'. חסן בן-יעקב, מ'בני ישראל' שבקיבוץ אפיקים, מסר פרטים על 'בני ישראל', עדת קוצ'ין והעדה הבגדאדית, אשר בהודו היו בני עדות שונות וכאן התמזגו לעם אחד. הוא אף ציין כי בהודו לא הייתה אנטישמיות, והעלייה משם – יסודה בקשר הנפשי של יהודי הודו ל'מכורה העתיקה'. לדעתו, 'צליחו העולים מהודו להתגבר על חבלי הקליטה ועל קשיי ההסתגלות'.⁵⁸

נראה כי גם הוועדה למען העולים מהודו וגם כינוס העולים מהודו, שניסו לעצור את זרם הירידה, לא הצליחו במשימתם מכיוון שבתחילת מרס 1952 דרשו שוב העולים להחיש את יציאתם מהארץ, והם הודיעו לסוכנות היהודית בתל אביב שאם בתוך שמונה ימים לא יקבלו תשובה על מועד שובם להודו, ייאלצו לנקוט צעדים נוספים. נאמר כי כבר עברו ארבעה חודשים מאז ניתנה ההבטחה להחזירם להודו, כי ההשגיה בכיצוע ההבטחה גרמה נזק לבריאותם של רבים מבין העולים וכי הסוכנות היהודית תהיה אחראית לכל הרעה נוספת במצב. העולים ביקשו כי ייעשו כל ההקלות הדרושות בעניין השירות בצבא והיתרי היציאה. העתק ממכתב העולים נשלח לכל חברי הממשלה, להנהלת הסוכנות היהודית, לנציגויות ארצות הברית ובריטניה בישראל וכן לראש ממשלת הודו ונדרו ולכמה שרים ואישים חשובים בבומבי ובניו דלהי.⁵⁹

58 כינוס העולים מהודו בישראל, אמ"י, ג'5670/24, פברואר 1952.

59 (בלי שם מחבר), 'עולי הודו דורשים להחיש יציאתם', הארץ, 5 במרס 1952, עמ' 4.

עולי הודו דורשים להחיש יציאתם

הארץ, 5 במרס 1952

ד"ר אולסבאנגר גויס שוב לנושא וטען כי העולים מהודו זקוקים לטיפול מיוחד מכיוון 'שהם העולים היחידים אשר אין להם בארץ עדה משלהם אשר תדאג להם, כגון עדת יהודי ערב או יהודי מרוקו. על כן הם בודדים ואובדי עצה ונמהרים להתייאש'. לדעתו, השתרשותם של העולים מהודו בארץ תבנה ותחזק גשר כלכלי, תרבותי ומדיני בין ישראל ובין הודו, ואילו שיבתם של עולים להודו מביאה שם רע לישראל בהודו, גם אם מטעמי נימוס הדבר אינו מוזכר. אולסבאנגר חשב כי הבטחתה של הסוכנות לקבוצה ראשונה של עולים שתחזירה להודו גרמה לארגון קבוצה שנייה ושלישית 'ולא יהיה לדבר סוף אם לא יתחילו לטפל בהם בתשומת לב מיוחדת ובתבונה'. הדבר הזה צריך להעסיק לא רק את הסוכנות, כי אם גם את הממשלה. יש לנקוט 'צעדים ולטפל באנשים ולא בתיקיהם באופן דחוף. כי אסור לראות בני אדם חיים טובים מבלי להחיש עזרה כל עוד שנה האפשרות' (ההדגשות במקור).⁶⁰

יום לאחר הגשת הדו"ח של אולסבאנגר כשישים עולים מהודו 'הטעינו את בני המשפחה על מכוניות משא ביחד עם המטלטלים והגיעו לתל אביב'. הם הודיעו לפקדי מחלקת הקליטה שלא יעזבו את המקום עד שיעלו למטוסים או לכלי תעבורה אחרים ויחזרו להודו, והם

הסתדרו לאורך הקירות של בנין הסוכנות היהודית שברחוב נחלת בנימין קרן רחוב לילינבלום, פרשו שמיות על המדרכות וגם מתחו שמיות לראשים בצורת יריעות אוהלים. כל משפחה מרוכות מתחת ל'אהל' זמני כזה שסביבו נערמו מזוודות וצדורות רבים [...].

60 דו"ח של ד"ר אולסבאנגר, 'בעניין עולי הודו', 21 במרס 1951, אמ"י, ג' 5557/3876.

נראה כי הסוכנות היהודית לא יכלה לעמוד בלחץ המפגינים, ולכן הודיעה כי תעמוד בהבטחתה מחדש דצמבר 1951 ותחזיר את העולים להודו על חשבונה. אז התגלו אי-הסכמות בין העולים ובין פקירי הסוכנות; העולים דרשו כי כל היורדים יטוּסו להודו באותה הטיסה, ואילו הפקידים הציעו להחזיר את מקצת העולים במטוס מיוחד, ואת השאר לפזר במטוסי הנוסעים של הקווים הרגילים. גם בנושא זה קיבלו העולים את מבוקשם. לאחר ימים מספר הבטיחה הסוכנות להעמיד ליורדים מטוס מיוחד לרשותם (לא באחת הטיסות הרגילות להודו), וכך נותר רק להמתין לאישור ממשלת הודו לנסיעה.⁶¹ רק אז הסכימה קבוצת העולים להתפנות זמנית למעברת רמלה, אבל מיד הגיעה למקום קבוצה שנייה של עולי הודו, בת שישים נפש גם היא, ותבעה גם היא להחזירה להודו. מכיוון שנאמר לחברי הקבוצה כי עליהם להמתין בסבלנות לתשובה הם הודיעו כי יפתחו בשביתת רעב, וכמה משפחות אפילו החליטו ללון בחוץ כל הלילה מול משרדי הסוכנות. לאחר איום זה הבטיחה הסוכנות להחזיר גם אותם להודו, ולכן הסכימו העולים להפסיק את שביתת השבת; הם הועברו ללינת לילה במשרדי הסוכנות ברחוב העלייה בתל אביב ועמדו גם הם לצאת למעברה ברמלה עד מועד הנסיעה המתוכנן.⁶² הסוכנות הסכימה להחזיר להודו שמונה עשר זוגות הורים ושישים ושבעה ילדים, אך דובר הסוכנות הודיע במפורש כי בעתיד לא תכסה הסוכנות כל הוצאות הנוגעות להחזרת עולים לארצות שעלו מהן.⁶³

115 עולי הודו – יורדים הלילה

דוקתים אתם 15 תינוקות צברים

מעריב, 31 במרס 1952

- 61 'קבוצה שנייה של עולי הודו הפגינה בכנייני הסוכנות בתביעה להחזירם', הארץ, 22 במרס 1952, עמ' 4; 'הפגנת עולי הודו הדורשים להחזירם', הארץ, 25 במרס 1952, עמ' 4. נפתלי ברגיורא, אחד השליחים להודו, תיאר בקצרה בספרו את פרשת הירידה טען כי העולים מהודו בפרשת הירידה 'השתמשו בנשק השביתות הידוע של גנדי' כדי להשיג את תביעותיהם. ראו: נ' ברגיורא, מסע בהודו, ירושלים 1953, עמ' 5 [להלן: ברגיורא, מסע בהודו].
- 62 'נפסקה שביתת השבת של עולי הודו', הארץ, 26 במרס 1952, עמ' 4.
- 63 '58 מעולי הודו יצאו ביום ב', הארץ, 28 במרס 1952, עמ' 8.

יום הירידה נקבע ל-31 במרס, ובאותו יום הגיעו לנמל התעופה בלוד 115 עולים מהודו כדי להמריא לבומבי. עשרים ושניים עולים חזרו ליישוביהם לאחר שהובטח להם כי יקבלו מקומות דיור. יצחק יוסף, מנהיגם הצעיר של היורדים, התראיין לעיתונות ואמר:

אין לנו כל טענות כלפי ישראל, עשינו כמיטב יכולתנו במשך השנתיים וחצי ששהינו כאן אך לא הצלחנו משלוש סיבות: ראשית, יחסה של הסוכנות היהודית לסוג מיוחד זה של העולים, שנית – עבודה פיסית קשה, שלישית – האקלים קר מדי בשבילנו.

יוסף ציין כי 500 מבין 2,500 העולים מהודו שעלו מאז הקמת המדינה חזרו להודו על חשבונם הם, וזו הפעם הראשונה שהסוכנות מממנת את הנסיעה. הוא קבל על שלא ניתן ליורדים לקחת אתם 'אפילו 5 דולרים לנפש', אף שבעלייתם הביאו אתם בממוצע 150 דולר לנפש, אך היה בטוח שקרוביהם של היורדים בהודו יסייעו להם עד שיסתדרו. בעיה מיוחדת התעוררה בקשר לצברים – תעודות הלידה הישראליות של הילדים תורגמו לאנגלית, הקונסול של בריטניה אישר אותן בתל אביב, והן נרשמו בדרכונים, ובעיתון סיכמו כך: 'כך עוזבת קבוצת המאוכזבים אחר "נצחונם" לפי שיטת גאנדי – התנגדות פאסיבית, שביתת שבת ושבתית רעב שבעזרתם הצליחו לשכנע את הוצאות החזרתם להודו'. העולים התעכבו יום נוסף בשדה התעופה בגלל איחור בטיסה, וכינתיים עוררו 'סנסציה בגלל הלבוש הצבעוני של נשיהן'. בעוד היורדים בשדה התעופה הגיעו לתל אביב ארבע משפחות נוספות של עולים מהודו לשבות מול בנייני הסוכנות, וב-11 במאי נוספו אליהם שנים עשר עולים, מ'בני ישראל', שקיבלו גם הם הבטחה שיוחזרו להודו.⁶⁴

64 ת' ירקוני, '115 עולי הודו יורדים הלילה ולוקחים אתם 15 תינוקות צברים', מעריב, 31 במרס 1952, עמ' 4; 'עוד יממה בישראל...', מעריב, 1 באפריל 1952, עמ' 4; יעקב, עדת 'בני ישראל' בהודו ובישראל, עמ' 20. זו לא הייתה הירידה היחידה מהודו עד אז, אך הראשונה שהייתה מאורגנת בצורה כזו ובמספרים כאלו. עוד בשנת 1949 דיווח בני פורת, נציגו של הקיבוץ הארצי בהודו, על תופעה של ירידה של העולים מהודו לישראל בחזרה להודו: 'אין אווירן שלא מחזיר כמה בחורים צעירים בחזרה. הדבר הזה עושה שמות ברחוב היהודי ומאד מתנגם בעבודה שלי. דיברתי עם כמה מהם [...] אין להם כל מושג על הארץ.

עוד 100 עולים יחזרו להודו

מעריב, 5 במרס 1952

כשהגיעו היורדים להודו הם לא הורשו מיד לצאת משדה התעופה בבומבי אלא הוכנסו לשבוע ימים להסגר מכיוון ששלושה ימים לפני טיסתם מישראל קיבלו זריקות נגד קדחת צהובה. עוד לא ניתן להם לבוא כמגע עם קרוביהם שחיכו להם בשדה התעופה. השלטונות של הודו דרשו משלמה שמידט, נציג הסוכנות בהודו, ומקברניט המטוס לשלם את הוצאות ההסגר בסך דולר וחצי לנפש ליום. נציג הסוכנות דחה את התביעה הזאת.⁶⁵

התגובות לירידה

למרות מספרם המועט של היורדים, חזרתם לוותה בתגובות רבות מצד גורמים שונים בארץ ובחוץ-לארץ, וגם העיתונות הישראלית גילתה עניין רב בפרשה וסיקרה אותה בסדרת כתבות.⁶⁶ עזריאל קרליבך, עורך עיתון מעריב, בחר בכותרת הראשית 'מי שכרח' ביום ירדת ההודים, וטען כי מדינת ישראל אינה צריכה תושבים שאינם מסוגלים לראות את החזון הציוני ואינם מוכנים כלל להקריב למענו. קרליבך ראה ביורדים אנשים

הם התרוצצו בין המחנה ותל אביב ולא עבדו אף יום אחד'. מכתב מבני פורת למחלקה ליהודי המזרח של הקיבוץ הארצי, 14 בדצמבר 1949, אש"צ, 31-8.1 (3)/72. על פי נתונים שמסר משה שרת, עד יולי 1953 ירדו בסך הכול 343 עולים מהודו (ובכלל זה הירידה הגדולה הנדונה במאמר זה). ראו: הודעה בפרלמנט ההודי על הפליה גזעית בישראל, דברי הכנסת, ישיבה רע"ט, 29 ביולי 1953.

65 ת' לוויטה, 'נסתיימה העלייה המוטסת', מעריב, 4 באפריל 1952.

66 נפתלי בר-גיורא בספרו מסע בהודו, עמ' 5, כתב: 'נסערה דעת הקהל בישראל ובעולם'. ויסברגר מציין בזיכרונותיו: 'פרשה עגומה שגרמה לא מעט נזק מדיני למדינת ישראל'. ויסברגר, שער העלייה – יומן העלייה ההמונית 1945-1947, ירושלים 1986, עמ' 183 ולהלן; ויסברגר, שער העלייה. מפתא קוצר היריעה אעסוק בתגובת העיתונות לירידת העולים מהודו במחקר נפרד.

עצלים, אשר אך ורק בגלל עצלנותם לא הצליחו למצוא בישראל עבודה. הוא טען כי שר ההיסטוריה הוא זה שישפוט

אשמתו של מי גדולה יותר – של היישוב הוותיק או החדש, ומי 'רימה' את מי. והוא אף ימצא – גם כאן וגם שם – יוצאים מן הכלל לשבח, רבים וכן שלמים. נוכל להשאיר זאת לו – הוא ידע. אך דבר אחד ברור: הוא לא ימצא שום צד, כולו חייב או כולו זכאי. לא אותנו ולא את ההודים [...].⁶⁷

מעניין לציין כי רוב המתייחסים לירידת ההודים חשבו כי הסיבות העיקריות לירידה הן רגשי הנחיתות והרגישות העדתית המפותחת בקרב העולים מהודו. יהודה ויסברגר, מנהל 'שער העלייה', כתב ביומנו על מאבקם:

הירידה פשטה גם בקרב עולים מהודו [...] דרישתם נתמלאה אחרי שביתת שבת ממושכת, השמצה ללא אבחנה של המוסדות המטפלים בעלייה ופניות שונות למוסדות ואישים בממשלות הודו ובריטניה [...] היורדים היו ידועים בטענותיהם הרבות.

לדעתו, העולים מהודו קיבלו את הטיפול הטוב ביותר שהיה אפשר לתת להם.

תנאי דיור טובים בתים ושיכונים בקליטתם הראשונה, תוספת הלבשה, הענקות כספיות בסכומים ניכרים, מתן ציוד ראשון ממין משובח, תוספת כלי אוכל. נוסף לכך נמצא אתם בריכוזים גדולים פקיד קשר מיוחד לטיפול בענייניהם החברתיים, בעיות עבודה וכו',

אך למרות זאת ירדו מהארץ בגלל 'רגישותם העדתית המפותחת' ומכיוון שראו את קשיי הקליטה, אשר היו נחלת כל העולים, כ'הפליה לרעתם'.⁶⁸

67 'מי שברח' – פרפרזה ל'מי שברך', תפילה הנהוגה בבתי הכנסת לאנשים יקירים. ראו: איפכא מסתברא ד"ר עזריאל קרליבך, 'מי שברח', מעריב של שבת, 4 באפריל 1952, עמ' 1. היה זה העיתון הנפוץ והקובע במדינה באותו זמן – ראו: מ' נאור, 'העתונות בשנות החמישים', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון, ירושלים תשנ"ח, עמ' 218-219.

68 ויסברגר, שער העלייה, עמ' 103.

יצחק רפאל, שר העלייה, התלונן כי באותה תקופה הייתה הירידה מהארץ ל'מחלה ציבורית' ונבעה משלוש סיבות עיקריות: הרגשות קיפוח ('בני עדות המזרח מרבים במיוחד לדבר על ההפליה העדתית הממארת, על היחס הקלוקל ל"שחורים" ושלטון "הפולנים" הרודים בהם'), רצון להתעשר בחוץ-לארץ וקשיים בהתאקלמות בחברה הישראלית. לדעתו, עולים רבים לא מצאו בעצמם די כוח להכות שורש בישראל, ולכן

מקוצר רוח החליטו על צעדס הנחפז [...] בחוגים כאלה נקלט בקלות זרע התעמולה, שהפיצו בכמה מקומות את רעל השנאה למדינה. ראינו זאת בצורה בולטת בקרב קבוצת היורדים הגדולה מבין עולי הודו, שהתרכזו בעיקר בבאר שבע. כולם היו מסודרים בדירות, בשיכון החדש שם. אף חוסר עבודה לא היה בתוכם. לבורדים היה אומנם טענות ותביעות, שלאחר שהובאו בפני מוסדות הקליטה הובטח סידורן. עולי הודו ישבו בבאר שבע מרוכזים בתוכם, ברחוב המיוחד, דוברים בלשונם והשפעה מבחוץ לא חדרה אליהם. הם לא נקלטו בתוכם. לא ידעו על הנעשה במדינה רק מפי שמועות. עברית לא ידעו. עיתונים לא קראו. הרצאות לא שמעו. על סיפוקם הרוחני לא באו ושניים שלושה תועמלנים פוחזים מצאו בתוכם קרקע פורייה ועבודתם נשאה פרי ביאושים.⁶⁹

גדעון פיליפס, מנכ"ל חברת הנוער ההודית בקיבוץ מעין צבי ולימים חבר מרכז בוועדת העלייה של איחוד הקבוצות והקיבוצים, התייחס גם הוא לירידה במאמר מעניין בהפועל הצעיר. פיליפס נזעק להגן על המסגרת הקיבוצית מכיוון שגם בה נמצאו עולים מהודו אשר ביקשו לרדת מהארץ והיו מלאים טענות כרימון על קליטתם ועל חייהם בקיבוץ. גם הוא לא מצא את האשמה בירידה בקרב גורמי הקליטה השונים, אלא כמו קודמיו, ראה בירורים עצמם וב'תסביך הנחיתות הקשה' שלהם את הגורם העיקרי לירידתם מן הארץ:

בהסתייגות רבה מאד לשלל הסיפורים שבפי אלה אשר עזבו קיבוצים ומבקשים עתה לתרץ את כישלונם על ידי הטלת דופי על חברי הקיבוץ. צורת החיים הקיבוצית [...] חסרונה העיקרי שהיא מזמינה

69 י' רפאל, על עזיבת הארץ לצמיתות, ירושלים 1954, עמ' 10-14 [להלן: רפאל, על עזיבת הארץ].

ממש סוג בני אדם מסוים לניצולה [...] יש להבין את מרבית הקשיים המתגלים בקליטת העלייה ההמונית במסגרת החיים הקיבוצית, ולאור העובדה הזאת יש להבין ללא ספק גם את הכישלון בקליטת רוב היהודים בקיבוץ אפיקים. במובן זה אינה נבדלת העלייה ההודית ברובה הגדול משאר העליות [...] שמענו הרבה על עלבונות וקיפוחים, אשר, כביכול, יוצאי הודו סבלו אותם על יסוד הפליה גזעית. הנכונים הדברים? ברור, שעל שאלה כזו אין להשיב בלאו מוחלט. רבים יושבי הארץ, ולא כולם מצטיינים בחוכמה יתרה [...] אך דא עקא, העבר הקולוניאלי של ארץ הודו גרם לצמיחתו של תסביך נחיתות קשה. בליבות כמעט כל יהודי הודו – ואולי היהודים בכללם – השתרשה ההרגשה, שהמילים 'לבן' ו'בהיר' הן שמות נרדפים למושג הטוב והאצילי שבעולם, ואילו השחור והכהה מבטאים את הרע והנחות. זוהי אמונה תפלה ששורשיה, כאמור לעיל, לא בניסיונות בהם נתנסו בארץ הזאת, כי אם בשלטון הקולוניאלי הבריטי שטיפחה מדורי דורות, ולא בנקל תעקור אותם מליבה. על רקע זה יש להבין גם את ההכללה המגוחכת על 'העור הלבן' ו'הלב השחור' שהיא לאמתו של דבר אינה בלתי אם פרי תסביך הנחיתות המקונן עמוק בליבם. אינני מאמין שהיהודים סבלו השפלות וקיפוחים רבים על רקע 'ההפליה הגזעית' אלא שנטו לכך לפרש כל מה שעובר גם על אחרים כרצון לפגוע בהם בהיותם 'שחורים' [...] עולי הודו מבקשים לעזוב את הארץ ולשוב לגולה לא מפני שאי שם צירף אותם משיהו למפלגה זו או אחרת מבלי לשאול את פיהם על כך או משום שאסרו עליהם 'להתנשק עם בחורה חברת מפ"ם' [...] הם אומנם הכריזו שאינם יכולים לחיות 'במדינה כזאת', אבל עומדים הם לשוב אל ארץ בה שנה שנה גועים ברעב מיליוני בני אדם ברחובות הערים ולעיני כל – ואין פוצה פה ומצפצף. כל הרע המצוי בחיינו הציבוריים הוא כאין וכאפס לעומת המתרחש במדינה

ההיא [ההדגשות שלי].⁷⁰

מקרה ירידתם של העולים מהודו חרג מגבולות מדינת ישראל, הגיע להודו עצמה, וכמעט גרם תקרית דיפלומטית בין שתי המדינות. ביוני 1952, זמן

70 ג' פיליפס, 'לפרשת עולי הודו החוזרים', הפועל הצעיר, 18, כרך כג (5 בינואר 1952), עמ' 9-10.

לא רב לאחר שיבת ההודים להודו, עסק בסוגיה בית הנבחרים בניו דלהי, בירת הודו: בדיון שאל השר ס' דאס, ציר מפלגת הקונגרס ממדינת ביהר, את המשיב שר סאטיש צנדרה, מזכירו הפרלמנטרי של ראש הממשלה ושר החוץ נהרו: 'מה היו הסיבות שהמריצו יהודים הודיים לעלייה ומה היו הנסיבות שגרמו לעולים האלה להביע רצונם [...] ולשוב להודו?' המזכיר הפרלמנטרי השיב:

הם הלכו נדחפים על ידי רגש שהתעורר בעת יצירתה של מדינה יהודית, למען הסתפח לאומה מסוימת. אולם מצאו את התנאים שם כבלתי מתאימים. מזג האוויר לא התאים לרבים מהם ורבים לא יכלו להיקלט בחיי הכלכלה של הארץ ההיא וגם הייתה שם אפליה (Color Discrimination), נגד יהודים בעלי נתינות הודית. הם מצאו שם את החיים קשים מאד ולכן ביקשו לחזור.⁷¹

בנובמבר 1952 הועלה בפעם השנייה מקרה הירידה בפרלמנט ההודי, ואז נאמר כי מתוך 2,500 יהודים מהודו שעלו לישראל חזרו להודו 155 אנשים בלבד. הפרלמנט של בריטניה היה רגיש מאוד לתופעת הגזענות מכיוון שחלפו שנים מעטות בלבד מאז סיום השלטון הבריטי הקולוניאליסטי בהודו, ולא זו בלבד אלא שבדיוק בתקופת המקרה הונהגו חוקי ההפליה לרעה בדרום אפריקה.⁷²

העלאת נושא הירידה בפרלמנט ההודי והאשמת מדינת ישראל בהפליה לרעה על רקע של גזע כלפי יהודים ממוצא הודי הטרידו את הממשל בישראל. יש לזכור כי למרות רצונה העז של ישראל, לא כוננו באותה תקופה יחסים דיפלומטיים מלאים בין שתי המדינות, בעיקר בגלל לחץ תושביה המוסלמים של הודו. הדיון בפרלמנט ההודי הביא לדיון דומה בכנסת; לממשלה הוגשה שאילתה בעניין הירידה, ומשה שרת, שר החוץ, טען כי סיבת חזרתם של עולי הודו 'נעוצה באי יכולתם של עולים מסוימים להסתגל לארץ חדשה ולתנאי חיים חלוציים השוררים בקרבה'. משרד החוץ של ישראל אף הזדרו לתגובה ושלה למשרד החוץ של הודו איגרת

71 בר-גיורא, מסע בהודו, עמ' 7. שמה של מדינת ישראל אינה מוזכר מכיוון שעוד לא היו יחסים דיפלומטיים בין שתי המדינות.

72 שם, עמ' 5.

וצירף אליה מכתב חתום על ידי שישים מהיורדים המאשרים כי לא נתקלו בתופעת גזענות בארץ.⁷³

מעניין לציין כי ד"ר אולסבאנגר, אשר שימש גם מנהל לשכת ההסברה בקרן היסוד, שלח חוזר ובו דיווח לשליחי קרן היסוד על פרשת הירידה וטען כי עליהם

להבין כי כל איש העוזב את הארץ מקל על המצב הכלכלי ועל הקליטה. יש אפוא להגדיל את הכנסות המגביות כדי לאפשר את החזרת העולים לארצותיהם. עליכם מעתה להדגיש בתעמולתכם את הצורך הזה ואת החוב הקדוש המוטל על כל יהודי באשר הוא שם לעזור לתושבי ארץ ישראל לצאת לגולה [ההדגשות שלי].⁷⁴

מפאת חשיבותה של הפרשה נדרש לה גיורא יוספטל ביומנו אפילו שלוש שנים לאחר שהסתיימה:

עדיין לא נתחוויר לי טיבה של התופעה ההיא. אינני יודע מה הביא אותם לארץ. הם היו רק חלק מועט מן העלייה ההודית ולא הייתה הצדקה לפרסומת שניתנה להם. אולם ככל שניסיתי לשוחח אתם פעם אחר פעם [...] כל שהוצאתי מן השיחות הללו עמם הוא שלא היה בהם ולא כלום ממשאת נפש יהודית, אולי היה כאן ניסיון למצוא כאן חיים קלים ונוחים יותר. בהודו היו רובם פקידים נמוכים שלקו בסלידה משונה למדי מעבודה גופנית. עמל כפיים נחשב לדרגה נמוכה ביותר בסולם החברתי של אורח חייו של העם ההודי. אם לא נחפזתי להחזירם להודו, הרי זה משום שחששתי שאקבע על ידי כך תקדים מסוכן למקרים דומים בעתיד.

יוספטל פנה לבן-גוריון בשאלה אם להיענות לבקשת הקבוצה לרדת מן הארץ, ובן-גוריון השיב לו 'החזר אותם בהקדם'. יוספטל הביע לפני בן-גוריון את חששו כי היענות לתביעת היהודים לחזרתם להודו על חשבון הסוכנות תגרור אחריה בקשות דומות 'היום אלה שלושים מהגרים מהודו, מחר יכול להיות שיהיו אלפים', אך בן-גוריון השיב:

73 הודעה בפרלמנט ההודי על הפליה גזעית לרעה בישראל, דברי הכנסת, ישיבה רע"ט, 29 ביולי 1953.

74 מכתב מד"ר עמנואל אולסבאנגר, מנהל לשכת ההסברה של קרן היסוד וחבר הוועדה למען עולי הודו, ליהודה ליס, קרן היסוד, 4 במרס 1952, אמ"י, ג' 5537.3876.

אינך יכול להילחם נגד רצונם של אנשים המאורגנים להתנגדות סבילה [...] אני באתי ב־1905 מפלונסק. אותה שנה עלו 84 אנשים מעיר מולדתי ואני ביניהם. מאותם 84 חזרו 82 ורק שניים מהם נשארו. אחד מהם הוא אני עבדך דוד בן גוריון [...] מה אתה רוצה? אנשים באים לנסות את הארץ הזאת. זו אינה רק תשוקה עמוקה לאורה חיים יהודי. יש בכך משום מזיגה של מחשבות כלכליות, פסיכולוגיות ויהודיות, תשוקה לפורקן מכמה וכמה מן התסכולים של ארצות הגולה וכמיהה לחיים יהודים מלאים יותר. קל לשוחח על כך. כלום יודע אתה כמה מורכבת נפשך אתה? אינני יודע את שלי די הצורך. זוהי עובדה שיהודי יכול שיהיה נודד וסובב בכל העולם כולו ולא ידע למצוא את עצמו. זלמן ארן שר החינוך מספר על יהודי הבא אל סוכנות נסיעות ומבקש לראות גלובוס, כדי להחליט לאן לנסוע. הוא מסובב את הכדור עשרים פעם ואומר 'תנו לי גלובוס אחר, אינני יכול למצוא שום ארץ אליה הייתי רוצה לנסוע', כזהו הטבע שלנו.⁷⁵

שוב בחזרה לישראל

הפרשה קיבלה תפנית מעניינת חודש אחד בלבד לאחר ירדת ההודים כאשר כתב שלמה שמידט, נציג מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בהודו, למחלקת העלייה של הסוכנות בירושלים:

זה דבר גלוי וידוע כאן שרוב החוזרים מהארץ הצטערו על מעשיהם, מיד ברגותם מהאירון. רובם הולכים כעת מבית לבית בבקשת עצה, איך ומה לעשות בכדי שיוכלו לחזור לארץ. הם מתביישים לבוא למשרדנו, בחוששם שבין כה וכה לא שמים לב לתחנוניהם.

שמידט דיווח כי אברהם דוד ויעקב הניאל, שני יורדים, הגיעו למשרדי הסוכנות שישה ימים לאחר חזרתם להודו, הביעו את צערם על הצרות שגרמו בארץ ודרשו 'ללא בוש' שיחזירו אותם לארץ. אחד מהם אף איים כי אם תידחה תביעתו, הוא ייאלץ לשבות רעב במשרדי הסוכנות. שמידט טען כי 'אסור היה להסכים לדרישתם להחזיר אותם להודו וצריך היה

75 וורס, גיורא יוספטל, יומן מתאריך 6 בינואר 1952, עמ' 189-190.

לקחת בחשבון שאנשים פרימיטיוויים כאלה, עלולים פעם על ידי הסתה לרדת מהדרך הישרה'. הוא גם סיפר כי ההודים היורדים מספרים ליהודי הודו 'על התנאים האידיאליים בארץ בהשוואה להודו', והדבר משפיע על צעירים רבים מ'בני ישראל', 'והם באים בקבוצות גדולות, נשבעים לעולם לא לחזור להודו, שיעבדו כל עבודה שתנתן להם, רק לעלות [...]'.⁷⁶

נראה כי אנשי אותה קבוצה שחזרה נתקלו בשובם להודו בסכך של בעיות. הם שוכנו באומברחרי, אחת השכונות הגרועות ביותר, לא הצליחו למצוא עבודה, ומצאו את עצמם במצב כלכלי קשה. לישראל לא יכלו לחזור בגלל התווית של 'יורדים' שהודקה להם. ב־30 באוקטובר 1952 נשלח מכתב לבן־גוריון מאת החוזרים. הם כתבו בו כי הם מצטערים על הצעד הנמהר שעשו ומבקשים לחזור לישראל. סולומון ריימונד, אחד היורדים, שלח מכתב לבן־גוריון עם עותק לרב הראשי ד"ר הרצוג וטען בו כי חמישה מנהיגים הם שהשפיעו על היורדים לחזור להודו, אגב שימוש בתעמולה כנגד הסוכנות היהודית על האוכל הגרוע, העבודה ו'מחסום הצבע'.⁷⁷ יצחק רפאל, שר העלייה, סיפר כי רבים מהיורדים מתחרטים ורוצים לחזור מכיוון שהחברה היהודית בבומבי קיבלה אותם בצורה לא טובה ולא עזרה להם במציאת מגורים ותעסוקה כמו שקיוו: 'בכל מקום מצביעים עליהם כעל בוגדים שברחו ממולדתם והם מתדפקים על דלתות משרדנו ומבקשים החזרתם'.⁷⁸ רפאל טען עוד כי היורדים רוצים לחזור לארץ בגלל 'הגעגועים לישראל' ומשום שתקופת שהותם בישראל השפיעה עליהם והם 'מתהלכים בקרב אחיהם כמורמים מעם מבחינה רוחנית ותרבותית'. הוא ציטט מכתב שקיבל מילדי היורדים, ילדים אשר נולדו בארץ והוריהם החזירים להודו:

התדעו מי אנו? הננו תשעה אזרחים קטנים של ישראל היושבים בהודו. אנו צברים שנולדנו בישראל. עשרה היינו ונשארנו תשעה. אחד ממנו, הלל הקטן, עבר לביתו שבשמיים זמן קצר לאחר שובו להודו. נראה שלא יכול היה לחיות מחוץ לגבולות ישראל. אנו נמצאים בהודו מפני שהורינו בחרו להביאנו לכאן. אנו מצפים עתה

76 מכתב מש' שמידט, מחלקת העלייה של הסוכנות בהודו, למחלקת העלייה של הסוכנות בירושלים, 8 באפריל 1952, אמ"י, ג' 5557/3876.

77 יעקב, עדת 'בני ישראל' בהודו ובישראל, עמ' 20.

78 רפאל, על עזיבת הארץ, עמ' 17.

שיחזירונו לישראל. עלינו לחכות, כי מה נוכל לעשות? לא נוכל ללכת, לעוף או לשחות לישראל. הננו חסרי ישע [...] לפעמים אנו שומעים את אחינו ואחיותינו הגדולים מדברים עברית ואנו עושים אוזננו כאפרכסת ואומרים לעצמנו: גם אנו וודאי שהיינו מפטפטים כבר עברית אילו [...] הורינו שגו ועל כך הם מתחרטים עכשיו. כלום חושב אתם לצודק, שאנו נסכול בעוונותיהם? [...] אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקינה? ישראל היא ארץ מולדתנו [...] אינכם חושבים שאנו זכאים להיות בקיבוץ אפיקים, דפנה, שפיים ובשאר המקומות שבהם דאגו לנו ידים נאמנות ושמרו עלינו לבבות אוהבים כשהיינו תינוקות, שיצאו רק עתה לאוויר העולם? החזירונו איפה, ואל תעזובנו בנכר הרחק מארץ מולדתנו, מביתנו.⁷⁹

בארכיבים מצויים מכתבים נוספים של יורדים, בעיקר צעירים שהשתייכו בארץ לחברות נוער, אשר ביקשו מהסוכנות להחזירם לישראל. דוגמה לכך אפשר לראות במכתבו של הנער אליהו כהן:

מאז שירדתי מהארץ אין לי מנוחה [...] אבל מה לעשות אין לי הכוח לעוף ולבוא אליכם [...] אני מבקש ממך לעזור לי לבוא אליך ובעזרת השם אני אחזיר לך אחר כך בארץ את הכסף [...] בבקשה, אם אתה לא תעזור לי אני אהרוג את עצמי.⁸⁰

גם יהודה ויסברגר, מנהל 'שער העלייה' סיפר כי לאחר שהגיעה ל'שער העלייה' קבוצה חדשה של שישים עולים מהודו היה אחד העובדים במקום משוכנע כי מקצתם כבר עברו פעם במקום וכי שנים עשר מהם לפחות נמנים עם אותה קבוצת עולים הודים, 'שהרעישו בשעתו את

79 שם, עמ' 18-19.

80 א' כהן, 1 באוקטובר 1952, אמ"י, חטיבה 130, מיכל 2398. ראו גם את מכתבם של אהרון בן אפרים ואחותו, חניכי חברת הנוער ההודית בקיבוץ מעין צבי שחזרו להודו, לסוכנות היהודית, 6 באוגוסט 1952, שם, חץ 7 א' / 2398; מכתבה של מלכה פנקר, גם היא חניכת חברת הנוער ההודית במעין צבי שחזרה להודו, אשר גדעון פיליפס מספר עליה, בתגובה לפנייה מהסוכנות אליו כי שבה להודו 'שלא בטובתה, לפי רצון הוריה': מכתב מגדעון פיליפס, ועדת העלייה של האיחוד, למשה יערי, עליית הנוער 22, ביוני 1953, ארכיון האיחוד, 4/1144.

העולם בקריאה להחזירם להודו'.⁸¹ לעתים נוצלה חרטת היורדים למטרות תעמולה. בני מרשק למשל, מי שהיה אחראי לקליטת היהודים בקיבוץ המאוחד וביקש שלא יעזבו את הקיבוץ, פרסם בכתב העת בקיבוץ חוברת מאת היורדים ששבו להודו והביעו בה חרטה על עזיבתם את הארץ ואף טענו כי המקום הטוב ביותר להיקלט בו בישראל הוא הקיבוץ.⁸² ב-19 בפברואר 1954 הצהירה ממשלת ישראל כי עולים לישראל שעוד אין להם אזרחות יכולים לחזור לארץ באמצעות הסוכנות היהודית (בתשלום), אם יודיעו על רצונם לחזור בתוך שלושה חודשים. בדצמבר 1954 טסו שלושים ושלוש משפחות (כמעט כל המשפחות שחזרו להודו) בחזרה לישראל. מרביתן חיות עד היום בארץ.⁸³ אפרים קישון נדרש גם הוא לסוגיית היהודים העולים ויורדים, ובדרכו המיוחדת כתב על משה אדרבהפרוטה, יהודי מהודו שעלה לארץ וביקש לחזור להודו בגלל שכרו הנמוך:

הלך משה אדרבהפרוטה לצירות הנורבגית [...] ודרש נמרצות להחזירו למוֹלדת [...] מיהר הגבר האומלל אל נציגי הסוכנות בבומבי והפיציר בהם להעלותו למוֹלדתו. הם נענו מיד, כיוון ששבר אדרבהפרוטה את הרהיטים והעלה באש את הרובע הדיפלומאטי בעיר. וכך הגיע העולה היהודי שנית למוֹלדת. זמן מה ישב באשר ובשלווה, אך למחרת יום בואו למוֹלדת, אמר לו אשכנזי ברחוב: מה אתה רוצה? השאלה פגעה בעולה היהודי הפשוט 'אם כן, זוהי מדינת ישראל!'

81 ויסברגר, שער העלייה, עמ' 123.

82 'מציינים הם שהמקום הטוב ביותר שאפשר להיקלט בו ולהיכנות בו בארץ — הוא הקיבוץ'. ראו: ב' מרשק, 'אל נעכב את הקליטה' — מתוך דברים במועצת הקיבוץ, בקיבוץ, 189, 30 בדצמבר 1953, עמ' 5; מתוך החוברת: 'המילים בחוברת באות מלבבות אנשים שעשו שגיאות בישראל וסבלו וצורפו באש הניסיון המר. הם דברים בעלי ערך. קרא אותם, הרהר בהם והחכם! [...] אם מישהו הולך לישראל במטרה לשרת את הארץ, הוא יוכל לעשות זאת בדרך הטובה ביותר בקיבוץ. כי ישראל נבנתה וחייתה על ידי קיבוציה. לא תהיה הגזמה לומר שהקיבוץ הוא דם החיים של ישראל [...]'. ראו: שלמה דוד, יצחק אברהם, ראובן בן ציון, משה יצחק רג'פורקר, ראובן אליעזר דנדרקר, צדוק יוסף בונקר, כולם מבומבי הודו, 'הקיבוץ בכתבם ולשונם', שם, 192, 20 בינואר 1954, עמ' 9-10. שלמה דוד לפחות חזר לאחזר מכן לארץ. הוא ומשפחתו הגיעו לקיבוץ יגור, והם מתגוררים שם עד היום.

83 יעקב, עדת 'בני ישראל' בהודו ובישראל, עמ' 20.

קבע בליבו ושם פעמיו למחלקת הקליטה וביקש ממנהלה בכל תוקף שיורידוהו למולדתו [...] קישון מסיים את הסאטירה 'ברגעים אלה יושב משה אדרבהפרוטה שוב במולדת, בפרוזודור משרד העלייה' [ההדגשות שלי].⁸⁴

סיומ

שנותיה הראשונות של מדינת ישראל היו שנים קשות, של מלחמה ארוכה עם הרוגים רבים, משבר כלכלי חריף, 'עלייה המונית' – גדולה ובלתי פוסקת, קשיים בפתרונות קליטה כמו תעסוקה ודיור, וכל זה תוך כדי ניסיון ההנהגה לגבש את קבוצות העולים השונות ולשבור את המחיצות ביניהן ובין עולים לוותיקים. תנאים לא פשוטים אלה הביאו לכך שתופעת הירידה מהארץ בקרב עולים חדשים וכן ותיקים, מכל המוצאים, הייתה שכיחה למדי, אך מקרה ירדת העולים מהודו הנדון במאמר זה היה זה שגרר את התגובות הרבות ביותר. זו הייתה הפעם הראשונה שקבוצה גדולה ולא יחיד או משפחה, הפגינה, דרשה לרדת מהארץ והאשימה את מדינת ישראל ואת החברה הישראלית בגילויי גזענות, בהפליה לרעה, בקליטה לא נכונה ובחוסר רגישות. סיפור הירידה של העולים מהודו היה מקרה מיוחד במינו של עולים שהצהירו בריש גלי כי עלו למדינת ישראל לא בגלל ציונות ואהבת הארץ אלא משום שהובטחה להם איכות חיים טובה יותר. הם חזרו על הטענה כי השליחים מארץ ישראל, במאמציהם לשכנע אותם לעלות לארץ, ציירו תמונה ורודה של ארץ זבת חלב ודבש, אך המציאות במדינת ישראל הכזיבה – הם נתקלו בחברה חדשה, שונה מאוד, שלא היה קל להתאקלם ולהיקלט בה, ונראה כי קבוצת העולים שישבה בבאר שבע חוותה את ניסיון ההסתגלות הקשה ביותר: השיכונים שהתגוררו בהם העולים היו מבודדים מהוותיקים ומהעולים האחרים בעיר, העבודה שקיבלו לא התאימה למנטליות המיוחדת שהיו מורגלים אליה,

84 א' קישון, אלף גדיא וגדיא, תל אביב 1954, עמ' 280. על שאלת 'מקום' היהודים ראו: ד' בויריין ו' בויריין, 'אין מולדת לישראל': על המקום של היהודים, תיאוריה וביקורת, 5 (1994), עמ' 79-103; ז' גורביץ' וג' ארן, 'על המקום', אלפיים, 4 (1994), עמ' 9-44.

ההסתדרות הקשתה על קבלתם אליה, בקופת חולים הפלו אותם לרעה, ילדיהם לא למדו שמונה חודשים מבואם לעיר, ומקצתם אף למדו במיסיון הנוצרי, הם לא ידעו עברית, לא הצביעו בבחירות כי לא היה מי שירריך אותם, ולכן האשימו אותם שהם קומוניסטים, המוסדות הדתיים הטילו ספק ביהדותם ומלבד כל אלה, הם גם סבלו מהפליות לרעה על רקע צבע עורם הכהה. בשל הקשיים האלה דרשו העולים מהודו, רובם מבאר שבע ומ'בני ישראל', כי הסוכנות היהודית, זו שאחראית להבאתם ארצה, תממן את חזרתם להודו. הם יסדו תנועת מחאה בשם 'תנו לנו לחזור להודו' (Let us Return to India), והחלו במאבק פסיבי, ובכללו שביתות שבת ורעב ומעורבות של אמצעי התקשורת וגורמים בשלטון הישראלי וההודי, מאבק דומה לזה אשר בהודו הונהג כנגד הבריטים הקולוניאליים.

הדרג הבכיר של הממסד הקולט ייחד מאמצים רבים כדי לנסות למנוע את העולים מהודו מלרדת מהארץ, והוא – יותר מן הדרגים הנמוכים – היה רגיש למצוקת העולים. הוא ערך כנס לכל העולים מהודו בארץ, יסד ועדה שתפקידה היה להגיע לכל אחד ואחד מהמאיימים בירידה כדי לנסות לפתור את בעיותיו, ואף השתמש בשירותיו של ד"ר עמנואל אולסבאנגר, בעבר שליח בהודו ודובר את שפת העולים, כשהבין מה רב המרחק בינו ובין העולים. אך למרות כל המאמצים, נותר רוב קבוצת המפגינים דבק בהחלטה לרדת מהארץ, שבת מול משרדי הסוכנות בתל אביב והצליח לקבל מראש הממשלה בן־גוריון הבטחה למימון החזרה להודו. אפשר לומר כי הממסד הישראלי נענה מהר למדי לדרישת העולים לירידה להודו על רקע מאבקי עולים אחרים שנתקלו בהתנגדות עיקשת מצד הממסד, וייתכן שהסבר לכך אפשר למצוא בגישתו של בן־גוריון לפרשה. בן־גוריון טען כי העולים מהודו אינם ציונים מספיק ואינם נכונים להקרבות עבור המדינה, ולכן אפשר לוותר עליהם, ואולי אף אפשר לשלם על כרטיס החזרה שלהם. צריך לזכור כי רוב מנהיגי המדינה, ובן־גוריון בראשם, נתפסים כאנטי־תזה לעולים מהודו: ציונים בכל רמ"ח איברייהם, עלו לישראל כדי לכבוש ולהתיישב, לא בחלו בעבודה פיזית וראו ביורדים מהארץ 'פולת של נמושות', כמו שלימים יכוננו. לפי גישתם, מדינת ישראל אינה זקוקה למי שאינו ציוני במובן המקובל של ההגדרה, ויש כאן משהו צורם מאוד מבחינה ציונית – שהיהודים הרצויים כאן הם רק יהודים פרוֹדוקטיביים שמוכנים להיות כפופים למרות הממסד ולהיכנס לתרבות השלטת, ואילו על העולים מהודו, אשר לא ענו על אמות המידה

הללו מבחינה מספקת, היה אפשר לוותר. בישראל של אותה תקופה התגלע ויכוח עז בין המצדדים בעליית המונים ובין המצדדים בעלייה סלקטיבית, ופרשת ירידת ההודים מספקת נקודת מבט מעניינת לנושא.

גם העיתונות שסיקרה את הפרשה התקשתה להבין את צעדם של היורדים. ייתכן כי העיתונאים, רובם ממוצא אשכנזי וכאלה שנתקלו בעברם בגילויי אנטישמיות כלשהם, לא הבינו כיצד העולים מהודו מוכנים כה מהר לעזוב את מדינת ישראל ואת החלום הציוני רק כי מישוהו העליב אותם או שנתקלו בקשיים מעטים. אך העולים מהודו לא ידעו אנטישמיות מהי. בהודו היה להם טוב למדי, והם אמרו בפה מלא כי עלו לישראל לא ממניעים ציונים אלא כי הובטחה להם איכות חיים גבוהה יותר. ולכן – כל עוד ישראל אינה מצטיירת כארץ אשר קיוו לה – אפשר בהחלט לוותר על 'החלום הציוני' ולשוב במהרה ל'אימא הודו', צעד שמעלה שאלות רבות מאוד על ה'מקום' של יהודי הודו, אשר עד היום מקיימים קשר עמוק ביותר עם תרבותה של ארץ מוצאם, ואפילו בני הדור הרביעי עדיין דוברים את שפתה.

סיבה נוספת להחזרת העולים הייתה לדעתי חששו של הממסד הקולט שמא תדביק מחאתם של היורדים גם עולים נוספים מעדות גדולות ובעלות כוח רב ותחל תסיסה שקשה לדעת מה יהיה סופה. המנהיגות גם פחדה שהמקרה יעיב על היחסים הדיפלומטיים הרגישים עם הודו והחשובים כל כך עבור ישראל. היא לא הייתה מעוניינת להצטייר כמדינה גזענית, בדיוק באותו זמן שהביקורת על משטר האפרטהייד בדרום אפריקה מתעצמת וביקשה להימנע מפרסום תמונות של עולים מהודו, שחורים, גוועים ברעב ברחוב, בעיתוני העולם.

לדעתי, הקושי הגדול ביותר שנאלצו העולים מהודו להתמודד עמו והוא שעמד להם לרועץ כבואם להסתגל לישראל היה השוני הגדול בין התרבות של ארץ מוצאם ובין התרבות הנהוגה בישראל. בינם ובין הממסד הקולט שרר חוסר הסכמה על המונחים הבסיסיים ביותר, ודוגמה לכך אפשר לראות בשאלת הכבוד: העולים מהודו, לאחר מאות – ואולי אלפי – שנים שהורגלו למשטר הקאסטות (או הכתות), המחלק את התושבים לדרגות ולמעמדות על בסיס ביולוגי, האמינו כי את עבודות הניקיון או החקלאות מבצעים אך ורק בני הקאסטה הנמוכה ביותר מפני שהן עבודות שנחשבות בזויות, ואילו בעבודות הפקידות, שנחשבות עיסוק מכובד, עובדים בני המעמדות הגבוהים יותר. בהודו נחשבו 'בני ישראל' קאסטת

פקידים, והם שאפו לעסוק באותו התחום גם בישראל. נבצר מהם להבין מדוע מוסדות הקליטה דוחקים אותם לעבודות שבעיניהן הן פחותות כבוד וראו בכך פגיעה קשה ברגשותיהם. הם לא היו מסוגלים, ואולי גם לא רצו כלל למחוק במחי יד מנטליות בת אלפי שנים רק מכיוון שהרעיון הציוני ראה בעבודה החקלאית את ייעודו של האדם. הממסד הישראלי, בתחילה לפחות, לא היה מודע כלל לבעייתיות הזו. הוא לא הכיר את המטען התרבותי וההיסטורי של העולים ולא הבין אותו. בעבורו עבודות פקידות הן 'עסקי אוויר' שיהודי 'חדש' אינו מתקרב אליהן.

בעיה נוספת שהתמודדו עמה העולים מהורו הייתה אי־ההבנה של המנגנון הפועל בארץ. הם לא ידעו כיצד להתמודד עם הביורוקרטיה בישראל, לא הצביעו בכחירות, לא הצליחו להתקבל לזרם הנכון, וגם מחסום השפה הקשה עליהם להתקשר עם 'אנשי שלומנו'. הם לא ראו בעצמם – וגם לא ראו בהם – אשכנזים או מזרחים, הם לא הצליחו להשתייך לקבוצות הגדולות ולארגונים הקהילתיים והפוליטיים, ולא היו להם אנשי קשר לא מבני הארץ ולא מהעולים החדשים מאירופה או מארצות המזרח. הם העולים היחידים שהגיעו מהמזרח־הרחוק, ובהחלט אפשר לומר כי היו 'האחר הגדול' של השנים הראשונות – דוברים שפה המובנת להם, ולהם בלבד, תרבותם שונה מזו של יתר העולים, לבושם וצבע עורם היו מחזה ראשוני בישראל, ולכל אלו נוסף גם הספק בנוגע ליהדותם של חלקם הגדול.

בנושא יהדותם של עולי 'בני ישראל', מעניין לציין כי העובדה שלא הוכרו כיהודים מבחינת ההלכה והממסד הדתי הייתה חשובה פחות לממסד הקולט ולמנהיגות המדינה. בן־גוריון התעניין פחות בשאלה אם העולים 'בני ישראל' הם יהודים גמורים או לא, ושאלת ציוניותם ורצונם לתרום למדינה הייתה חשובה בעיניו הרבה יותר. זוהי עדות נוספת שבן־גוריון ביקש הגדרה לאומית ולא הגדרה דתית לשאלה 'מיהו יהודי', אך לעולי 'בני ישראל' עצמם הסבה אי־ההכרה ביהדותם סבל רב והביאה אותם כעבור עשור לפתוח במחאה נוספת, דומה מאוד לזו שנדונה כאן, וגם בה היו שביעות שבת ורעב ופניות לראשי הממסד בארץ ולגורמים בהורו, עד שהכירה הרבנות הראשית ביהדותם.⁸⁵

85 מאבקם של העולים 'בני ישראל' להכרה ביהדותם בשנת 1961 זקוק מפאת חשיבותו לדיון נפרד.

אף שנהוג לראות במהומות ואדי סאליב אשר התקיימו בסוף אותו עשור את המחאה המזרחית הפומבית הראשונה בישראל, אני טוענת כי המקרה הנדון במאמר זה, דרישתם של העולים מהודו לרדת להודו עוד בתחילת שנות החמישים, לא קיבל את המקום הראוי לו בציבוריות הישראלית ובמחקר ההיסטורי. אמנם ההודים מחו מחאה פסיבית ולא אלימה, שלא כמו בוואדי סאליב, אבל הם היו הראשונים אשר העלו על סדר היום את הבעיה העדתית ואת הגזענות של הממסד ושל היישוב הוותיק כלפי עולים שאינם אשכנזים, במה שהם כינו הפליה לרעה של 'השחורים' מול 'הלבנים', ומחאתם אף פרצה את גבולות המדינה, ולא מן הנמנע כי עוררה הזדהות גם בקרב עולים מארצות אחרות. ייתכן כי סיפורה של הירידה המאורגנת הראשונה בישראל שהיא על חשבון המדינה לא קיבלה ביטוי הולם בגלל מספרם הקטן יחסית של היורדים ובשל היעדר נציגות פוליטית ונוכחות ציבורית לעולים מהודו בכלל, אך מעניין לציין כי הממסד הקולט זכר גם זכר את פרשת הירידה ומאז היו בעיניו העולים מהודו בעייתיים. אמנם עולים אחרים מהודו התנערו מחבריהם היורדים, ורוב היורדים ממילא התחרטו ובתוך שנים מעטות עלו בחזרה לישראל, אך למרות זאת הנזק לתדמיתם של העולים מהודו היה עמוק, וגם היום, חמישים שנה לאחר המקרה, קשה למצוא מן היורדים החוזרים כאלו שגאים בפרשה ושמחים לשוחח עליה.

אני מסיימת מאמר זה ואינני אופטימית. כל אותם מאפיינים של חוסר רגישות, העדפת המבוססים מן החלשים, פקפוק ביהדותם של העולים לארץ מצד הממסד הרתי, וממסד חילוני המתעקש להעלות לארץ עולים על אף הבדלי מנטליות גדולים מתוך מחשבה מוטעית שהדברים יסדרו בדרך זו או אחרת, עדיין קיימים. מבחינות מסוימות המצב אולי רק הורע בגלל מגמות ההפרטה של החברה הישראלית המודרנית. בעבר קיבלו עליהם מנהיגים כמו יוספטל לנסות ולפתור את מצוקת העולים וניסו לעכב את ירידתם, ואילו כיום ישנה התנערות מהאחריות העושה את מקרי הקליטה המוצלחת של בנים לעדות מוחלשות במיוחד כמו האתיופים נדירים יותר.⁸⁶ עם זאת, כולי תקווה שאם נסיף ונחקור את

86 עם זאת, נדמה כי העולים מאתיופיה מנסים ללמוד את 'חוקי המשחק' של מדינת ישראל. בעת כתיבת המאמר התמודדה בבחירות לכנסת מפלגת עתיד אחד,

דרכי ההתנהגות של החברה והממסד בעבר כלפי קבוצות מוחלשות, נוכל להפיק מכך רווח ממשי.

בראשות אברהם נגוסה, ששמה לה למטרה להעלות את יהודי אתיופיה ולדאוג לעולים מכל העדות. מלבד זאת, דיווח עיתון הארץ על תמיכת נציגים מהעדה האתיופית במפלגת ש"ס. ראו:

<http://www.ynet.co.il/home/0,7340,L-3824,00.html>

www.haaretz.co.il/hasite/pages.ShArt.jhtml?contrassID=5&sbSubContrassID=0&itemNo=688324